SZÉCHENYI ÉVTIZEDE

AZ 1830-AS ÉVEK

A szélesebb közvéleményt az 1830-as évek elején egy olyan könyv foglalkoztatta, amely tárgya szerint tudós értekezés is lehetett volna. 1830-ban jelent meg Széchenyi István közgazdasági témákat taglaló, de tulajdonképpen az egész feudális rendszert elmarasztaló könyve, a *Hitel.* Ebben az akkor már viszonylag széles körben ismert arisztokrata kíméletlen bírálat alá vonta a nemesi birtokjogot, a feudális szolgáltatásokra alapozott földesúri rendszert és az elmaradott kereskedelmi és közlekedési viszonyokat. Legfőképp azonban a hagyományos

nemesi mentalitást és magatartást ostorozta. A Hitellel megjelent a hazai közéletben a társadalmi, gazdasági és jogrendszer átfogó reformjának liberális megújításának, polgári irányú átalakításának gondolata. Újdonságjellege, széles körű visszhangja ellenére is túlzásnak tartjuk azonban, hogy némely történeti munkák egyenesen e röpirat megjelenéséhez kötik a reformkor kezdetét. A reformmozgalom ugyanis nem Széchenyi művének következményeként keletkezett: az előző fejezetben már említett rendszeres bizottsági munkálatok megyei megvitatása során kezdtek körvonalazódni azok a laza, egyelőre inkább még baráti kör jellegű csoportosulások, amelyek aztán politikai mozgalommá, illetve jó másfél évtized alatt modern politikai párttá szerveződtek. Ezeknek a vitáknak a során kezdett összefüggő cselekvési programmá összeállni az általános válságérzetből táplálkozó változtatási szándék, a liberalizmus eszmerendszerének a hazai valóságra való alkalmazásának eredményeként. A *Hitel* megjelenését tehát egy olyan közhangulat háttere előtt kell elképzelnünk, amelyet a lázas útkeresés állapotaként jellemezhetünk. A kortársak - például a negyvenes években a Széchenyivel keményen vitatkozó Kossuth - elismerték a *Hitel* korszakos jelentőségét, de nem tekintették a reformgondolat egyedüli szülőjének. Többféle megfogalmazásban alkalmazták az akkori helyzetre a közkeletű metaforát: a kakas kukorékolása csak jelzi a hajnal közeledtét, de nem attól kel fel a nap. Széchenyi műve éppen annak köszönhette kétségtelen hatását, hogy olyan kérdésekkel foglalkozott, amelyek a levegőben voltak - állapították meg józanul.

A köztudat számon tartja, hogy a *Hitel* megírására egy bécsi bankházhoz benyújtott kisebb kölcsönkérelmének visszautasítása indította a grófot 1828-ban. Kétségtelen, hogy az akkor 37 éves nagybirtokosnak ez a megaláztatás adta az apropót ahhoz, hogy megpróbálja összefoglalni az olvasmányok, utazások, a fejlettebb országok megismerése és a belső vívódások eredményeként lassan-lassan rendszerré formálódó gondolatait. A *Hitel* azonban nem ennek a véletlenszerű epizódnak

köszönheti születését: sokkal inkább tekinthetjük olyan „újszülöttnek", amely az előző évtizedben felhalmozott ismeretanyag és tapasztalathalmaz, valamint a határtalan tenni akarás találkozásának eredményeként törvényszerűen jött a világra. A *Hitelben* - a későbbi belemagyarázások, a művet pontokba szedő „elemzések” ellenére - Széchenyi még nem adott programot az átalakuláshoz; inkább a „felismerések könyvének” nevezhetjük a röpiratot A legnagyobb felismerés egyszerűen összefoglalható: elmaradottságunk oka maga az elavult társadalmi rendszer. Inkább a szépirodalom kötetlenebb szerkezetére emlékeztet, mint egy tudós értekezés szigorú logikájára, ahogyan a szerző felfejti az összefüggéseket az egyes válságjelek között, s bebizonyítja, hogy nem elszigetelt javításokkal, hanem csak teljes „rendszerváltással” lehet segíteni bajainkon. (A laza szerkezet, olykor csapongás a szerző egyénisége mellett nyilvánvalóan összefüggésbe hozható rendszeres iskoláztatásának korábban tárgyalt hiányosságaival is.)

Széchenyi legismertebb művében a birtokosok érdekeiből kiindulva kimutatta, hogy a nemesi birtokjog és a jobbágyrendszer keretei között „a magyar birtokos nem viheti mezeit a lehető legmagasb virágzásra”, „szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene”, „nem bírja magát olly jól, mint a körülményei engednék”. Ennek oka az elmaradott gazdálkodás, amely részben a birtokjogi rendszer elmaradottságára, részben a tőke és a hitel hiányára vezethető vissza. A mű címéül választott, tehát a problémahalmaz csomópontjának tekintett hitel hiánya szorosan összefügg a feudális jogszolgáltatás lassúságával és bizonytalanságával, egyáltalán: magával a kiváltságokon, kirívó egyenlőtlenségeken alapuló rendszer létével. Emellett a jobbágyi függés, az abból eredő járulékok - a robot és a dézsma - gúzsba kötik az agrárnépesség szorgalmát, azaz törvényszerű a mezőgazdaság alacsony hatékonysága. Az elmaradottság egyik fő okaként már ekkor is a közlekedés fejletlenségét és a kereskedelem ebből fakadó lanyhaságát nevezi meg a gróf; nem véletlenül választott úri passzió tehát, hogy a követ-

kező két évtizedben éppen erre a területre összpontosítja majd gyakorlati munkásságát. Az iparfejlődés fő akadályaként szintén a privilégiumok rendszerét jelölte meg, például a vállalkozókedvet gúzsba kötő céheket, árszabásokat, illetve a belső vámokat. S bár látta ugyan, hogy gazdasági elmaradottságunkhoz a kormányzat is hozzájárul a maga gazdaságpolitikájával, ám a döntő felelősséget arra a nemesi mentalitásra terhelte, amely minden bajunkért a kormányt okolja, s ezzel fel is menti magát a cselekvés, a változtatások, a *reform* kötelezettsége alól.

Még egyszer hangsúlyozzuk: a *Hitel* még nem kész program, inkább csak a problémák számba vételére és általános iránymutatásra vállalkozott benne Széchenyi (s inkább csak a gazdaság területére koncentrálva). Első lépésként egyszerűen szembesíteni akarta a magyar nemesi társadalmat - amely híján volt azon ismereteknek és tapasztalatoknak, amelyeket ő utazással és olvasással halmozott fel - a saját anyagi-kulturális gyarapodását is akadályozó viszonyokkal.

Széchenyi első nagyobb önálló munkája - a *Lovakrul* címet viselő szakkönyve - nem keltett visszhangot. A *Hitellel* azonban a közíróvá avanzsált (konzervatív mágnástársai szerint inkább *süllyedt)* gróf szelet vetett és vihart, de egyben hatalmas írói sikert is aratott. Sokan háborodtak fel amiatt, hogy a nemesi tulajdont képező jobbágyi szolgáltatások rendszerét bírálta. Úgy látták - természetesen helyesen hogy ezzel magát a feudális-rendi világot, a társadalom rendjét támadta meg. Mások a nemesség magatartását ostorozó soraiért nehezteltek. A reformok felé tájékozódók viszont üdvözölték a változtatás nyíltan kimondott igényét.

Széchenyi nem állott egyedül nézeteivel: könyvének egyes gondolatait megtalálhatjuk például gazdasági szakírók (Balásházy János vagy Pethe Ferenc) előző években megjelent munkáiban. A bírálatokat, illetve javaslatokat azonban elsőként Széchenyi foglalta rendszerbe. Az „előfutárok” inkább csak száraz értekezésekben, szakkérdésekben nyilatkoztak meg, s érintőlegesen foglalkoztak a rendi-úrbéres világ elmaradottsá-

gának problémájával, Széchenyi viszont bátran bíráló és személyes hangú könyvben, a problémák gyökeréhez nyúlva tárta a gondokat a nyilvánosság elé. Lendületes, szenvedélyes stílusa, írásának esztétikai színvonala miatt sokkalta nagyobb hatékonysággal is tette ezt, mint kortársai. Nem hallgathatjuk el persze azt sem, hogy abban, hogy éppen ő tudta e kérdésekre a szélesebb közönség figyelmét felhívni, azokat a közgondolkodás központjába állítani, nem csak írói teljesítményének volt szerepe, hanem a nevének is. Grófi rangja, családjának tekintélye, apja és saját személyes érdemei (Akadémia-alapítás, kaszinó- és lóversenyszervezés) miatt már eleve nagyobb figyelmet kaptak megszólalásai, mint a kevésbé ismert szakértelmiségieké. Természetesen az előjogokon alapuló rendiség jogi kereteinek bírálata egészen más akusztikát is kapott egy olyan szerző tolmácsolásában, akit nagybirtokosként a rendszer fő haszonélvezői közé sorolhattak az olvasók, akit tehát aligha vádolhattak „felforgatási viszketeggel”.

Az 1830-as évtized első harmada a reformpolitika kialakulásának időszakává vált. A megyei közéletben részt vevő viszonylag népes nemesi réteget a rendszeres bizottsági munkálatok megvitatása kötötte le elsősorban, de közben élénk érdeklődés mellett folyt a vita - lényegében ugyanazon kérdésekről - a *Hitel* kapcsán is. A politikai elit tagjai egyidejűleg olvasták a kaszinókban és olvasókörökben Széchenyi s a vele vitázók könyveit, s tárgyalták és véleményezték a közgyűlési termekben az ún. operátumokba foglalt törvénytervezeteket. Az eszmélkedés párhuzamosan folyt tehát a hagyományos rendi, és az új polgári nyilvánosság fórumain, s ez termékenyítően hatott a megyék politikai állásfoglalására. Számos megye politikai elitje - Széchenyi fellépésén is felbátorodva - maga is kisebb-nagyobb reformintézkedéseket javasolt. A gróf, miként eddig sem, ezután sem nagyon vett részt a megyei közéletben, erre inkább nemesi tisztelőit, munkatársait biztatta. Annál inkább kivette részét a polgári nyilvánosság alakuló fórumain - leginkább a kaszinókban - a haladásról folyó élénk polémiában.

A *Hitel* fogadtatását Széchenyi egyértelműen sikerként könyvelhette el: műve megmozgatta, helyzetével való foglalkozásra serkentette a politizáló nemesi társadalmat. Természetesen a könyvet nem fogadta egyszólamú helyeslés; ilyenre a szerző maga sem számított. Az általa felvetett problémákra a hagyományos nemesi gondolkodásmód jegyében még 1830 folyamán megszületett a válasz Dessewffy József gróf tollából, *A Hitel című munka taglalatja* címmel. Dessewffy szinte lapról lapra haladva teszi mérlegre a *Hitel* gondolatait, némelyeket elismeréssel illet, elfogad, sőt maga sem zárkózik el bizonyos változtatásoktól. Más pontokon azonban keményen bírálja Széchenyi nézeteit és személyét, s egészében, végkicsengésében elutasítja a *Hitelben* megfogalmazódó változtatási szándékot, elhárítja a nemességtől az elmaradottságért viselt felelősséget Az életkorát tekintve is az előző nemzedékhez tartozó Dessewffy főképpen azt kifogásolta - a hagyományos rendinemzeti ellenzékiség szellemében -, hogy Széchenyi egyoldalúan a magyar nemességre hárítja a felelősséget elmaradottságunkért, s kevés figyelmet szentel annak a ténynek, hogy a gazdálkodás kedvezőtlen társadalmi és politikai feltételeit elsősorban a központi kormányzat („Bécs”) gazdaságpolitikája teremtette meg. Széchenyi bírálja továbbá a jobbágyi járadékok rendszerét, de ezzel - minthogy nem javasol semmit helyettük - lényegében a nemesi tulajdont támadja meg, forgatja fel. Dessewffy maga mérsékelt felvilágosult reformokat, az úrbéri szolgáltatások időről időre történő pénzre váltását, egyes adók vonatkozásában közös köztehervisselést, és némi - rendies jellegű - külön politikai képviseletet javasolt a parasztok számára. Mindez időszerű és jó is lett volna az előző évszázad végén, ekkorra azonban már nem felelt meg a kor követelményeinek, csak a tényleges reformok elodázását eredményezte volna. Dessewffy írásából az is kiderült, hogy a bíráló sok helyen félreértelmezte a *Hitelt*, értetlenségből vagy szándékosan félremagyarázta Széchenyi jobbító szándékú javaslatait.

Széchenyi 1831-ben a *Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s előítéletek eligazítására* című munkájával felelt a *Taglalnád*.. Már a kezdő mondatban nagy határozottsággal ismételte meg a *Hitel* alapgondolatát: az önvizsgálat és az önkorrekció szükségességét: "A közönséggel meg akarom ismertetni, hogy Magyarország mindenben hátra van, mert míg ezen önvallomáson túl nem esünk, mindaddig helybül nem mozdulhatunk". Először is visszautasította, sőt viszonozta Dessewffy vádjait s személyes támadásait; a felvidéki gróf személyén keresztül az egész nemesi világot és magatartást részesítette bírálatban. Ezután a javítás feltételeként a közértelmesség növelését és - a nagyobb hatékonyság érdekében - a nemes cselekedetek, az egyéni aktivitások összefogását, az erők összpontosítását szorgalmazta. Eszköz gyanánt az egyesületeket és a társadalmi kezdeményezéseket ajánlotta, saját kezdeményezéseit, a kaszinót és a lóversenyzést hozva fel példaként. Széchenyi kisebb írói bravúrt is végrehajtott, amikor mintegy 500 oldal terjedelmű, laza szerkezetű és szerteágazó tematikájú könyvét Dessewffynek címzett válaszlevélként írta meg. Mindvégig kitartott az értekező prózában szokatlan személyes megszólítás mellett, és ez a vitázó, de személyes hang, a nyűt levél forma tartja egyben terjedelmes és néhol kissé szétszórtan előadott gondolatait. Széchenyi nem állt elő lényeges gondolati újdonságokkal a *Hitelhez* képest: inkább csak részletesebben kifejtette, pontosította mindazt, amit a *Hitelben* már papírra vetett, s megpróbálta eloszlatni az első mű által kiváltott félelmeket (amelyeknek súlyát az is jelzi, hogy a *Hitek* egyes helyeken állítólag elégették). Először itt fejtette ki például összefüggően a kormányzattal szembeni viszonyát. Leszögezte, hogy ő a reformokat nem a kormány ellenében, hanem azt meggyőzve, megnyerve, azzal együttműködve akarja végrehajtani. Ugyancsak itt bukkan fel először a vele kapcsolatban, illetve a Kossuthtal való szembeállítás során később oly sokszor emlegetett „ész és szív" problematika: mind a politizálásban, mind a mindennapi tevékenységben a józan számításnak kell

irányítania cselekedeteinket, s nem az érzelmeknek - fejtegette Széchenyi. (Naplói tanúsága szerint óriási erőfeszítéssel próbálta magát arra kényszeríteni, hogy saját életvezetésében érvényesítse ezt az elvet - nem mindig sikerrel.) Meggyőző érveléssel igyekezett elfogadtatni, „szalonképessé tenni” a presztízsorientált rendi társadalomban a tőkés piacgazdaság emberi mozgatórugóját, az anyagi érdekeket, a haszonvágyat. Tulajdonképpen ebben a munkájában körvonalazta határozottabban az érdekegyesítés koncepcióját. Kifejtette meggyőződését, hogy a jobbágyok és földesuraik helyesen felfogott érdekeit hosszabb távon összhangba lehet hozni, a kor kihívásainak már megfelelni nem képes feudalizmus felszámolását és a polgári átalakulást erőszakos megrázkódtatás nélkül végre lehet hajtani, a népesség zömét kitevő parasztságot és a tőle élesen elkülönülő nemességet tényleges nemzetté lehet egyesíteni.

A *Világ*, amely Széchenyi legirodalmibban megformált munkája, hozta számára talán a legnagyobb írói sikert. Személyes párbajjá emelte a vitát, amely két világlátás között pattant ki, és a párbajban győzelmet aratott. Ellenfelei elhallgattak, s ő az egész ország közvéleménye előtt elismerést és tekintélyt szerzett.

Annál inkább tőle várta most már az olvasóközönség s az országgyűlésre készülő politikai elit a részletes, a politikai „üzemben” megvalósítható reformprogram kidolgozását. Ennek a várakozásnak akart megfelelni Széchenyi a „Magyarország képviselőinek”, tehát a törvényhozás tagjainak ajánlott *Stadium* című könyvével (a címet a szerző ékezet nélkül, a latin helyesírás szerint írta), amelyben már egészen konkrét módon határozta meg a legfontosabb teendőket.

Széchenyi 1831 szeptemberében, jelentős európai és hazai események hatása alatt kezdte el írni harmadik nagy politikai röpiratát. Belgium függetlenné válása és a kor legmodernebb polgári parlamentáris alkotmányának (1848. évi áprilisi törvényeink példaképének) életbe léptetése, Görögország függetlenségének elfogadása, azaz a szent szövetségi status quo fel-

adása, a német és az olasz egységtörekvések erősödése, az angol alkotmányt megreformáló törvények sora - az előző másfél évtized nyomasztó mozdulatlansága után a dinamikus változások korát érezhette elérkezettnek a megfigyelő. 1831 nyarán idehaza is drámai tapasztalatokkal lett gazdagabb a politikai elit. A 250 ezer halálos áldozatot követelő kolerajárvány (a 19. század arányaiban legnagyobb népesedési katasztrófája) szinte villanófényben mutatta meg, hogy a fennálló rendszer a legalapvetőbb társadalmi érték, az emberi élet védelmére is abg képes. Közegészségügyi szervezet gyakorlatilag nem létezett, a nemesi vármegyék legfeljebb félprofesszionálisnak nevezhető közigazgatása pedig többnyire alkalmatlannak bizonyult a krízis kezelésére. Erről Széchenyi közvetlen tapasztalatokat is szerezhetett szűkebb pátriájában, Sopron megyében a kolerajárvány leküzdésére létrehozott bizottság tagjaként. A kolerajárvány kísérőjelenségeként kirobbant felvidéki parasztlázadás (a magyar történelem utolsó nagy jobbágyfelkelése) során felszínre tört társadalmi feszültségek ereje, az úrgyűlölet hevessége pedig egyenesen sokkolta a nemesi közvéleményt.

Széchenyi úgy látta, hogy a rendszeres bizottsági munkálatok nem ígérnek adekvát választ a kihívásokra (a kilenc vaskos latin kötetben nincs egy lat filozófia - jelentette ki még a húszas évek végén), s attól tartott, hogy az operátumok sekély színvonalán az országgyűlés sem lesz képes felülemelkedni. A külső és hazai események hatása alatt szinte kényszerítve érezte magát, hogy az elégtelen mélységű reformjavaslatokkal szemben saját „rendszeres” programot állítson össze az 1832-ben összehívandó országgyűlés számára.

A reformmunkát tizenkét „stádiumra”, azaz állomásra tagolta, s ezekhez illeszkedve tizenkét törvény meghozatalát látta szükségesnek. Közülük azonban csak kilenchez készítette el a részletes magyarázatot, illetve indoklást, a lehetséges ellenvetések cáfolatát.

„Törvényjavaslatainak” legnagyobb csoportja (öt indítvány) a rendi magánjog több évszázados alapintézményeinek a meg-

szüntetésére irányult, s helyette a polgári magántulajdonra épülő, a tőkés piacgazdaság alapján álló jogrendszer bevezetését szorgalmazta. Ismét kitüntetett helyet kapott koncepciójában a piacgazdaságot működésben tartó hitel biztosításának problematikája. Gondoskodni kell a hitelről: ennek érdekében el kell törölni a birtokforgalom rendi akadályait, az ősiséget és a korona háramlási igényét, s fel kell ruházni a nem nemeseket is a birtokbírhatás jogával. A pénztőke és a földbirtok szabad forgalmának megteremtése mellett az áruk szabad mozgását is lehetővé kell tenni, ezért az ipart és a kereskedelmet korlátozó céheket, a hatósági árszabásokat és monopóliumokat szintén meg kell szüntetni. Gondoskodni kell a közlekedési hálózat kiépítéséről; erre a feladatra országos hatóságot kell létrehozni. A törvényjavaslatok másik csoportja a jogbiztonság - mai kifejezéssel: a jogállamiság - megteremtésének első lépéseit fogalmazza meg. Deklaráltatni szeretné a törvény előtti egyenlőséget, és jogvédelmet kíván biztosítani a nem nemeseknek, egyelőre az ún. „törvényes pártvéd” révén. (Az intézmény - ismét mai fogalmakat kölcsönvéve - körülbelül a kirendelt védőügyvéd, a választott képviselő és az ombudsman funkcióját egyesítené.) Részben az új intézményekkel megnövekedő kiadások fedezésének ürügyén, részben az állampolgári egyenlőség felé teendő lépésként javasolja, hogy a nemesség vállaljon részt a közterhekből. A közös teherviselést egyelőre csak az országgyűlés és a megyék működésének, valamint a feltétlenül szükséges nagy infrastrukturális beruházások költségeire terjesztené ki; a hadiadót egyelőre nem bolygatta, tudva, milyen mélyen gyökerezik a köztudatban a „vérrel adózó nemesség” fikciója. Végül helyesli Széchenyi a köz- és a jogélet megmagyarosítását, azt, hogy „csak a Magyar Királyi Helytartótanács által igazgattassunk”, s végül minden reform sikere érdekében a nyilvánosság biztosítását.

Bár Széchenyi a *Stadiumot* 1832 tavaszán befejezte, a cenzúra akadékoskodásai miatt az nem jelenhetett meg időben, az országgyűlésre való felkészülés hónapjaiban. Kinyomtatására

csak 1833-ban került sor - amikor a diéta már javában ülésezett - akkor is külföldön, Lipcsében: a törvényjavaslatnak szánt könyv csempészáruként került be az országba. Széchenyinek mégsem kellett kudarcként elkönyvelnie a *Stadiumot:* még így, eredeti rendeltetéséhez képest elkésve is nagy hatást gyakorolt a korabeli közvéleményre. Nem véletlenül nevezte a kortárs történetíró, Horváth Mihály a *Stadiumot* a „magyar radikalizmus kézikönyvének".

Az országgyűlés tárgyalásai természetesen nem a Széchenyi által vázolt menetrend és taktika szerint haladtak. Nem igen lett volna ez másképp akkor sem, ha a *Stadium* időben megjelenik. A törvényhozás mechanizmusát a megszokott formák szorosan meghatározták: a tematika és a sorrend a királyi előterjesztések és a megyék kötelező erejű követutasításainak eredőjeként alakult ki, ezek pedig egyöntetűen a rendszeres bizottsági munkálatokat tekintették kiindulópontnak (csak tárgyalásuk sorrendjéről volt vita). A formai okoktól eltekintve sem volt nagy valószínűsége, hogy a *Stadium* határozta volna meg az országgyűlés irányát. A reformer hajlandóságú rendek vezére ugyanis a Széchenyi személyét övező tisztelet és közmegbecsülés dacára sem ő, hanem barátja, Wesselényi Miklós báró lett, aki sokkal jobban értett a rendi országgyűlés résztvevőinek nyelvén, s otthonosan mozgott azok világában. Bár végcéljaik ekkor is megegyeztek, amennyiben mindketten liberális reformokat, s ezáltal nemzeti önállósággal bíró, polgári jogrendű alkotmányos Magyarországot akartak, az ehhez vezető út megítélésében azonban véleményük már korábban elágazott (amint azt az előző fejezetben összefoglaltuk).

Az új típusú, változásokat, reformokat kezdeményező liberális mozgalom az országos politika szintjén először az 1832-1836-os országgyűlésen hallatta hangját. A három és fél évig tartó diétán a reformkorszak szinte valamennyi jelentős politikusa részt vett már. Az irányító, összefogó szerepet eleinte a főrendi tábla tagjaként jelenlévő Wesselényi töltötte be. Ekkor vált politikusként is ismertté a *Himnusz* költője, Kölcsey

Ferenc, Szatmár megye követe, akinek erkölcsi tisztasága, hazafisága, méltányos viselkedése ellenfeleit is tiszteletre késztette. Itt lépett be az országos közéletbe a hatalmas jogi tudással és kiváló taktikai érzékkel felvértezett Deák Ferenc. Ezen a diétán alapozta meg tekintélyét Bezerédj István, Beöthy Ödön, Klauzál Gábor - szinte a reformmozgalom teljes későbbi vezérkara. Kossuth Lajos is ekkor tette ismertté nevét országgyűlési tudósításaival.

A leghosszabb rendi országgyűlés menetében már számos jel mutatott arra, hogy Wesselényinek a rendi politikai élet szabályszerűségeihez alkalmazkodó politikája célravezetőbbnek fog bizonyulni, mint Széchenyié, aki - mint utóbb világosan bebizonyosodott - hiába számított arra, hogy a kormány vállalkozik a reformok vezetésére, s hogy a szerinte erre hivatott arisztokrácia támogatni fogja ebben. A haladás eszméire a köznemesség bizonyult fogékonyabbnak, s nem a főrendek politikája, hanem a rendi ellenzékiség telítődött fokozatosan új elemekkel, liberális tartalommal. A reformmozgalom Magyarországon így a rendi oppozícióból, reformellenzékiségként született meg. Egyébként Wesselényi sem irányadónak szánt művével, az 1834-ben megjelent *Balítéletekről* című könyvvel, hanem koncepciójának közvetlen képviseletével és a napi politikai küzdelmekben való személyes részvételével adta meg a reformküzdelmek irányát.

Széchenyi némi sértettséggel, és csak korlátozottan vett részt a diéta munkájában. Hiúságát is bánthatta, hogy korábbi években könyveivel és tevékenységével kivívott tekintélye ellenére barátjának jutott a vezérszerep, de még inkább aggódott az ellenzéki politika következményei miatt. Noha a reformok menetrendje végül nem a *Stadium* programja szerint alakult, személyes szereplésével - ha éppen Pozsonyban tartózkodott - rendszeresen támogatta a haladó javaslatokat. Láthatóan nem kívánta a vezérség és az eltérő stratégia kérdését előtérbe állítva megosztani az amúgy is gyenge és ingatag reformtábort. Ugyanakkor Kölcsey lemondásának körülményei láttán, és az

örökváltság megbuktatása nyomán igazolva láthatta véleményét, hogy a köznemesi tömeg alkalmatlan a politizálásra. (Mint ismeretes, a leitatott, megvesztegetett kisnemesi tömegek szavazataival több megyében megváltoztatták a követutasításokat, így a fontos reformjavaslat elvesztette többségét az alsótáblán.) Amikor pedig a diéta végszakaszában, majd lezárulta után a kormányzat terrorpolitikával, a reformer vezetők egy részének (Wesselényi, Kossuth, Lovassy László és társai, illetve megyei ellenzéki hangadók) perbefogásával kísérelte meg a reformmozgalom offenzívájának megállítását, úgy érezhette, hogy bekövetkezett, amitől tartott: az ujjhúzás politikája sikert nem hozott, csak a reformerek elleni fellépést provokálta ki.

Ugyanakkor szembesülnie kellett azzal, hogy saját, a kormány és az arisztokrácia megnyeréséhez fűzött reményei sem váltak egyelőre valóra. Széchenyi igen gyakran volt - olykor hosszú hetekre - távol Pozsonytól. Elszólították őt egyéb teendői: királyi biztosként elvállalta például az Al-Duna szabályozásának irányítását, s hosszabb időt töltött a magyar kereskedelem szempontjából fontos vízi út kiépítésének helyszíni ellenőrzésével. Tanulmányútra utazott Angliába, hogy a tervezett pest-budai Duna-hídhoz mintákat, szakembereket találjon. Néha az a szemlélő érzése, hogy szinte menekült a tevékenységbe a belső konfliktus elől. Széchenyi súlyosan elhibázottnak látta Wesselényi politikáját, de a magáé erősen korlátozott sikere ismeretében is, és a reform ügye érdekében elfojtotta magában a reformellenzékiség bírálatát és az önálló fellépés vágyát. Az országgyűlésen, illetve azután is inkább csak olyan kérdésekben szerepelt szívesen, amelyek legfeljebb közvetetten rendelkeztek politikai tartalommal. Elsősorban a politikától távolabb eső, gyakorlati jellegű közlekedésfejlesztési feladatok megoldására vállalkozott. A bécsi udvar, a birodalmi vezetés e törekvések ellenében nehezebben emelhette fel az elszakadási törekvés vagy az üres, hőzöngő ellenzékiség vádját. E gyakorlati alkotások képezték tevékenységének fő tárgyát a harmincas években.

Közöttük mindenképpen kiemelt hely illeti a Lánchidat, amely mintegy két évtizeden keresztül foglalkoztatta, s amelyet máig életművének legismertebb, szimbolikus alkotásaként tart számon a történeti köztudat. Az ország fővárosává váló Pest-Buda, s egyben az ország közlekedési rendszerének kulcskérdése volt a dunai átkelés biztosítása. A folyón a 19. század közepéig egy hajóhídon lehetett átjutni, amely azonban a reformkorban már alig felelt meg a megnövekedett forgalomnak és akadályozta a hajózást is. Ráadásul a jégzajlás idejére szét kellett szedni: télen csak nagy nehézségek, olykor életveszély árán lehetett átkelni a folyón. Az évszázadok óta felbukkanó állóhídtervekből a reformkorban Széchenyi energikus tevékenységének köszönhetően lett valóság. Már az 1820-as évek első felében foglalkoztatta a kérdés, mint láttuk, a hazafias felajánlás ötlete is a híd tervéhez kapcsolódott eleinte. A pályája zenitjén álló politikus figyelmét a harmincas években - a Duna-hajózás mellett - a pest-budai híd kötötte le elsősorban. 1832-ben alakította meg e feladat megoldására a Hídegyletet. Lassan, de szívósan átküzdötte magát a három nagy problémahalmazon: a jogi háttér tisztázatlanságán, a finanszírozás megoldásán, és a kivitelezés technikai kérdésein. Az első két problémakör szorosan összefüggött. A „miből" kérdését vizsgálva ugyanis Széchenyi hamarosan arra a következtetésre jutott, hogy belátható időn belül csak magántőkére számíthat, azaz - mai kifejezéssel - koncessziós formában kell felépíteni a hidat A magántőkét persze biztosítani kellett befektetése megtérüléséről. Ezt két tényező veszélyeztette elsősorban: egyrészt a rendi kiváltságok, másrészt a két városvezetés kicsinyessége. A korabeli Magyarországon megszokott volt ugyan, hogy a hidakon vagy az épített utakon fizetni kellett a használatért, ám ez alól a nemesség és egyes városok polgárai mentesek voltak (s így az áruforgalom jelentős része is). Ezt a privilégiumot a Lánchíd esetében az 1832-1836-os országgyűléssel sikerült felfüggesztettbe Széchenyinek. Ugyancsak kifejezetten a Lánchíd, illetve a tervezett vasútépítések érdekében alkotta meg az

országgyűlés - Széchenyi közreműködésével - az első kisajátítási törvényt is, amellyel a nemesi tulajdon sérthetetlenségének dogmáján ütött rést elismerve, hogy közérdekből, méltányos kárpótlás mellett a tulajdont közcélra ki lehet sajátítani.

Az országgyűlést követően Széchenyit kezdeményezésének tényleges megvalósítása foglalkoztatta, s ennek során számos nehézséggel kellett megküzdenie. Elő kellett teremteni a Lánchíd építésére szolgáló pénzt, s meg kellett szerezni a fő haszonélvező, Pest és Buda beleegyezését is: a két város rövidlátó vezetése ugyanis csak nehezen mondott le a hajóhídból származó bevételről.

A pénzügyi önrendelkezés nélküli országnak nemigen lehetett reménye ekkora beruházásra birodalmi közpénzből. Az építkezést 3,5 millió forintra tervezték, s végül 6,2 millióból valósították meg; ez meghaladta Magyarország teljes évi adóbevételének felét! A Lánchíd építésének pénzügyi fedezetét - Széchenyi közvetítésének eredményeként - a görög eredetű, Bécsben élő, de Magyarországon is birtokokat szerzett bankár, Sina György teremtette elő, részvénytársaság alapításával. A koncessziós szerződést az állam részéről József nádor, az építtető részvénytársaság képviseletében Sina György báró írta alá 1838. szeptember 27-én, majd az országgyűlés emelte törvényerőre. A társaság, költségei fejében 97 évre szóló vámszedési jogot kapott.

Ezután már „csak” a technikai akadályokat kellett legyőzni. A vállalkozás lelkének számító Széchenyi - aki maga is jegyzett részvényeket - 1832-es tanulmányútján ismerkedett meg William Tierney Clarkkal, akinek öt éve megnyílt nagy függőhídját, a hammersmithi Temze-hidat a Lánchíd modelljéül választotta. W. T. Clark 1834-ben szemrevételezte először a helyszínt, majd általában évente ellátogatott Pest-Budára. Magyarországra költözni azonban nem akart, hogy az évekig tartó építkezést maga irányítsa.

Az építkezés - a meder felmérése után - 1839-ben kezdődött meg. A tervező-kivitelező a helyszíni irányításra építésve-

ző mérnökként névrokonát, a 28 éves skót gépészt, Adam Clarkot szerződtette. Az építész levelekben küldte utasításait rajzait az építésvezetőnek, aki átültette azokat a gyakorlatba, illetve a helyszínen megoldotta az azonnali választ igénylő technikai problémákat. A reformkor legnagyobb műszaki létesítményének tervezője és építői koruk legmagasabb minőségét célozták meg mind az esztétikum, mind a technikai színvonal (felhasznált anyagok és technológiák) tekintetében. A vállalkozást többször érték politikai jellegű támadások (a túlzó nacionalisták például olykor kifogásolták a nagyszámú idegen szakember alkalmazását), amelyekkel szemben Széchenyi védte meg azt. A technika iránt szenvedélyesen érdeklődő gróf egyébként az évek során szoros személyes kapcsolatba került Clarkkal és közvetlen munkatársaival: gyakran szinte felüdülni járt a közönség elől elzárt építkezési területre, a hídudvarba, amely a modernitás szigete volt a reformkori Pesten.

A híd, a korabeli Európa egyik legnagyszerűbb építménye 1848 nyarára csaknem készen állt; az átvonuló hadseregek számára ideiglenesen már járhatóvá is tették. 1849 májusában, Buda ostromakor Clark lélekjelenléte és bátorsága mentette meg: a lánckamrák elárasztásával megakadályozta legérzékenyebb pontjának felrobbantását. Az átadásra szomorú időszakban, 1849. november 20-án került sor. A megtorlás súlyos légkörében elsőnek átlovagló Haynaut néma csendben nézte a ködös őszi napon a közönség. A tervező William Clark el sem jött a megnyitóra, az időközben igaz barátjává vált Széchenyi gróf - a híd szellemi atyja - pedig ekkor már több mint egy éve a döblingi elmegyógyintézet lakója volt...

Már az 1820-as évekbeli kezdeményezések kapcsán is hangsúlyoztuk, hogy Széchenyi többnyire a konkrét rendeltetésen túlmutató célt, szimbolikus jelentőséget is szánt vállalkozásainak, s azokat egy nagy, egységes koncepció összefüggésében látta: egy több generációra szánt folyamat kezdetének, amelynek eredményeként Magyarország felzárkózhat a nyugat-európai iparosodó civilizációhoz. Az anyagi viszonyok területén

kifejtett civilizatórikus tevékenység mellett nem kevésbé fontosak azok a kezdeményezések sem, amelyek azt célozták, hogy a „kelet népe”, a magyarság civilizált polgárok közösségévé váljon.

Gyakorlati alkotásai többségének közös sajátsága volt, hogy közvetlen hasznukon túl Pest-Buda valódi fővárossá fejlesztését is előmozdították. A nagyvárossá válás útján éppen csak megindult testvérvárosoknak ugyanis különleges szerepet szánt modernizációs elképzelései megvalósításában. Budapestet szánta az általa oly sokszor emlegetett „középpontosulás”, erőkoncentráció fő helyének. Nagyra törő városfejlesztési tervei mögött paradox módon a pesszimizmus vagy a kishitűség fedezhető fel. Épp azért szorgalmazta az összpontosítást, mert túl kevésnek tartotta a nemzet anyagi-szellemi erőit egy átfogó modernizáció egyidejű megindításához. Arra számított, hogy ha a létező anyagi és emberi erőforrások (tőke, értelmiség, társadalmi elit) egy helyre koncentrálódnak, akkor a „modernizációs potenciál” elérhet egy olyan kritikus tömeget, amely magával ragadja az ország többi részét is.

A főváros fejlesztésében összekapcsolódtak fő eszméinek gyakorlati megvalósítására tett erőfeszítései: a közlekedés ügye, a nemzeti erők egységesítése, a rendiség lebontása és az egységes polgári társadalom megvalósítása. Szimbolikusnak is tekinthető, hogy a két, egymással is rivalizáló város egységesülését szorgalmazó Széchenyi honosította meg a Budapest elnevezést is.

A gróf mindkét városban polgárjogot szerzett, sőt Pesten 1831-től választott polgárként beleszólhatott a városvezetésbe is. Működése szorosan összeforrott Budapest fővárosi szerepkörének kialakulásával, gyakorlati alkotásainak jó része ezt a funkciót erősítette. A társadalmi és kulturális központ jelleget fokozta a lóversenyzés megszervezése, a kaszinó létrehozása, az Akadémia alapítása. Szószólója volt a két város jogi egyesítésének; ennek fizikai akadályait is el akarta hárítani az állandó híd és az alagút építésével. Közlekedésügyi koncepciójában

leszögezte, hogy „a magyar kereskedelem, az iparfejlődés gyúlpontja Budapest, az ország szíve”. A felépítendő vasúthálózatot ezért e központból kiinduló sugarak rendszereként tervezte meg. A rendszeres gőzhajózás megindulásában, az óbudai hajógyár létesítésében mint a Duna Gőzhajózási Társaság tevékeny részvényese aktív szerepet játszott, miként utóbb a József Hengermalom létrehozásában is. A városi életet tette kellemesebbé az Újépület melletti sétatérrel, ugyanezért javasolta a Kamaraerdő üdülőövezetté alakítását. A Gellérthegyre nemzeti Panteont, „Üdvleldét” álmodott, a Duna-partra Országházat és Nemzeti Színházat. Nem kerülték el figyelmét olyan prózai dolgok sem, mint az árvízvédelem, csatornázás, útépítés. Budapest jövőjében bízva, saját pénzét is itt fektette be: telkeket vett és bérházat építtetett a Lipótvárosban.

Széchenyi az egyik legfontosabb kitörési pontnak a közlekedés modernizációját tekintette. „Magyarország fölemelésére csak három eszköz van. Nemzetiség, közlekedés és más nemzetekkel való kereskedelmi összekapcsolás” - írta 1830-ban kelt az Al-Dunán, súlyos betegen egy levelében, amelyet politikai végrendeleteként szokás emlegetni. Közlekedésfejlesztés és Budapest városfejlődése szervesen összefüggött rendszerében. „Tegyetek meg mindent, hogy Budapest megszűnjék egy vak zsák lenni, s ennek elérése végett a Duna vizét a hajózásnak és a kereskedésnek ki kell nyitni” - intette követőit az említett „végrendeletben”. Úgy gondolta, a gyorsan fejlődő magyar főváros földrajzi helyénél fogva eleve a Duna-hajózás természetes fővárosául van rendelve, s ezt a szerepet a maga eszközeivel erősíteni is igyekezett. Mint az 1830-ban alakult Osztrák Duna-Gőzhajózási Társaság tevékeny részvényese, erőteljesen lobbizott, hogy a vállalat itt építse ki fő bázisát. Erőfeszítéseit siker koronázta: a harmincas évek közepén a DGT a magyar főváros mellett, Óbudán rendezkedett be. Igaz, a vállalkozó kedvű gróf az óbudai szigetnél alkalmasabb helynek találta volna az Újpesti-sziget melletti Duna-ágat, ahol a hajógyáron kívül nagyszabású kereskedelmi kikötőt, telelő dokkokat, sőt

valóságos „ipari parkot” szeretett volna létrehozni. Azonban hiába ecsetelte cikkeiben a munkahelyteremtő és városképgazdagító beruházás előnyeit, a sziget tulajdonosával, Pest városával nem sikerült dűlőre jutnia. Hiába hozott létre 1843-ban egy részvénytársaságot a sziget megvásárlására, s hiába nyerte el ehhez a város felettes hatóságainak jóváhagyását, a magisztrátussal - amelynek urai a gróf szerint „a várostul nem bírják észrevenni a hazát” - nem tudott megegyezni.

A gőzhajózás megjelenése által megnyílt kereskedelmi lehetőségek kihasználása sürgetővé tette a hajózás akadályainak elhárítását. A Szigetközben 1831-ben kezdték meg a sekély, zátonyos meder mélyítését, s Széchenyi már ennek előkészítésében - a kotróhajó beszerzésében - is szerepet vállalt. A másik, még nagyobb feladat az Al-Duna járhatóvá tétele volt. Itt, a Vaskapunál a mederben levő sziklák, zúgok és örvények miatt gyakorlatilag elakadt a tenger felé tartó forgalom: nagy költséggel szárazföldön kellett az áruforgalomnak megkerülni a veszélyes szakaszt. 1833-ban, Vásárhelyi Pál mérnök irányításával indultak meg azok a műszaki munkálatok, amelyek során robbantással eltávolították a hajózás akadályait, a parton pedig jó minőségű utat építettek a hajóvontatás számára. A sikerben nagy része volt Széchenyinek, aki királyi biztosként számos szemleutat tett a térségbe, sőt olykor hónapokon át a helyszínen tartózkodott. Hivatali minőségében nemcsak a kivitelezést felügyelte, hanem diplomáciai küldetést is ellátott, amikor megszerezte a szomszédos török birodalom hozzájárulását a munkákhoz.

Széchenyi gyakorlati kezdeményezéseit - szuggesztivitásának és makacsságig menő kitartásának köszönhetően - többnyire siker kísérte. A köztudat érthető módon csak a sikeres kezdeményezéseket őrizte meg; a siker pedig könnyen elfedheti, milyen hatalmas problémahalmazon kellett Széchenyinek még tekintélye és népszerűsége csúcsán is átvágnia magát bámulatra méltó aktivitással, kitartással és találékonysággal. Pest-Buda fejlődését szolgáló vállalkozásait nemegyszer a

rövidlátó városvezetés ellenében valósította meg. Érték közben kudarcok is: a nagyszabású újpesti tervek meghiúsulása mellett a másik nagy vereséget azzal szenvedte el, hogy a Pesti Magyar - később Nemzeti - Színház nem az általa javasolt elegáns Duna-parti helyszínen létesült, hanem a félig külvárosinak számító ajándéktelken épült fel 1837-ben a Kerepesi úton.

A Széchenyi-kép teljességéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a magánemberi sors alakulása is. A közéleti pálya tetőpontján, élete delén túl rendeződött végre hányatott magánélete: szabálytalan kapcsolata Crescence-szal betagolódott a házasság konvencionális kereteibe. A férj, Zichy Károly 1834 végén elhunyt, s a hétgyermekes özvegyet a gyászév letelte után 1836. február 4-én Budán, a krisztinavárosi templomban oltár elé vezette a 44 éves vőlegény. Egy év múlva megszületett Béla, Széchenyi első, Crescence nyolcadik gyermeke, majd 1839-ben Ödön, 1844-ben pedig Júlia, aki csak három hétig élt.

A házasság hétköznapjaiban a művész-múzsa viszonyra emlékeztető kapcsolat különleges máza - mondhatjuk: törvényszerűen - megkopott valamelyest. A szélsőségesen hullámzó kedélyű Széchenyi nem volt igazán türelmes férj, s a sokgyermekes családanya, Crescence is csak korlátozottan tudta már azt az inspiráló szerepet betölteni, amit fiatalon vállalt Széchenyi mellett. A hullámvölgyek ellenére szövetségük a gróf élete végéig érvényben maradt, és egyáltalán nem vált formálissá. Széchenyi két fia mellett lelkiismeretesen felvállalta felesége hét „hozott” gyermekének nevelését, sőt gondoskodása kiterjedt Crescence mostohagyermekeire, azaz a Zichy Károly korábbi házasságaiból született fiúkra és lányokra is. A Széchenyi érzelmi életének titkait leghívebben őrző naplókból az is kiderül, hogy életének válságos periódusaiban - például 1848 augusztusában - családja, illetve a Crescence-hoz fűződő kapcsolat jelentette a végső, legtovább kitartó kapaszkodót a személyiség egyensúlyának megőrzésében.

A harmincas években tehát egyre inkább a gyakorlati alkotó- és szervezőmunka kötötte le Széchenyi erejét. Nem kerül-

hették el azonban figyelmét az évtized második felében kiélesedő politikai küzdelmek sem. A közvéleményt ezekben az években a „kormányzati terrorizmus” elleni védekezés fordulatai foglalkoztatták. A politikai perek áldozatainak védelmében fellépő mozgalom a szólásszabadság ügyével, általánosabban fogalmazva: a politikai nyilvánosság fórumainak megvédésével azonosította Wesselényi, Kossuth és az országgyűlési ifjak ügyét. Széchenyit egyáltalán nem ragadták magukkal a heves kormányellenes indulatok; sőt az eseményekben - mint láttuk - a Wesselényi-féle ellenzékiséggel kapcsolatos rossz előérzeteit látta igazolva. Ugyanakkor ez nem tartotta vissza attól, hogy a kulisszák mögött mindent megtegyen a kétszeresen perbe fogott erdélyi báró érdekében, amint ezt barátságuk történetének keretében már részletesebben elbeszéltük.

A fentebb vázolt mindkét irányú távolságtartás jellemezte Széchenyi szereplését az 1839-1840-es országgyűlésen is. A diéta munkájában a felsőtábla tagjaként tevékenyen részt vett, s bár a legtöbb kérdésben az ellenzék álláspontját támogatta, az ekkor fellépő, Batthyány Lajos gróf vezette főrendi ellenzéki csoportosuláshoz nem csatlakozott, megőrizte függetlenségét. Az országgyűlés vitáinak középpontjában az ún. szólásszabadsági sérelem orvoslása, azaz a politikai elítéltek kiszabadítása állt; a küzdelmet kitűnő taktikai érzékkel Deák Ferenc vitte sikerre. A nagy fegyverzajjal járó ügy árnyékában szinte észrevétlenül születtek meg olyan jelentős reformtörvények, mint az önkéntes örökváltság engedélyezése, a tőkés piacgazdaság jogrendjét megalapozó váltótörvénykönyv vagy a gyáralapítást és a boltnyitást - azaz a vállalkozást - szabaddá tevő cikkelyek. Széchenyi szerepet vállalt a politikai foglyok rehabilitálásáért vívott küzdelemben is, és élénken vett részt az örökváltság engedélyezéséért, a protestánsokkal szembeni diszkriminációk megszüntetéséért, és természetesen a Lánchíd építési szerződésének elfogadásáért folytatott vitákban. Különösen nagy aktivitást fejtett ki a Duna jobb partján, Sina György vállalkozásában építendő vasút engedélyezése érdekében. Az a

tény, hogy Deák ezen a diétán az ellenzék kétségtelen tekintélyű vezetőjeként szerepelt, reménnyel töltötte el. A zalai politikust alkalmasnak látta ugyanis egy mérsékelt, általa is vállalhatónak remélt ellenzéki erő megszervezésére. Viszonyuk ekkor igazán közeli, szinte baráti: 1840. augusztus 20-án népes vendégsereg előtt Deák köszöntötte névnapján a cenki kastély urát.

A külső jelekből - köszöntések, fáklyászenék, ünneplések - ítélve akár az 1840-es esztendőt tekinthetnénk pályafutása csúcsának. Ezen az őszön, november 19-én hangzott el a pesti vármegyeház ülésztermében az a kifejezés is, amelyet máig elválaszthatatlanul az ő nevéhez kapcsol a történelmi emlékezet: ekkor nevezte őt a legnagyobb magyarnak a börtönéből nemrég szabadult Kossuth Lajos. A kitüntető szavak szövegkörnyezetének közelebbi vizsgálata azonban azt sejteti, hogy Kossuth - s vele a kortársak egy része - már úgy tekintett rá, mint akit múltbeli érdemeiért megkülönböztetett tisztelet illet, de a „hogyan tovább” kérdésében nem az ő szava nyom legtöbbet a latban. Az a feszengés, sőt rosszkedv, amellyel Széchenyi a megtiszteltetést fogadta, jelzi, hogy maga is érzi: jelképnek, esetleg példaképnek tekintik, de a napi politikai küzdelmekben nem tartanak igényt útmutatására. Kossuth szabadulása, politikai aktivizálódása - méghozzá a fogság következményeként megnövekedett tekintély birtokában - erősen gyengítette a mérsékelt ellenzékiséggel kapcsolatos, Deákban összpontosuló reményeit. Még meg sem jelent a *Pesti Hírlap* első száma - ez az újság lesz majd a „casus belli” a 19. század két legnagyobb hatású magyar politikusa között - a gróf már megmásíthatatlan meggyőződéssel a veszedelmes lázítót, a gyújtogatót látta a zempléni ügyvédben, aki őt a „legnagyobb magyarnak” nevezte - igaz, szintén nem mögöttes üzenet nélkül.

A NÉPSZERŰTLEN LEGNAGYOBB MAGYAR

AZ 1840-ES ÉVEK

A Kossuth Lajos által indított *Pesti Hírlap* első száma 1841. január 2-án jelent meg, megnyitva ezzel a modern magyar sajtótörténet első fejezetét. Fél év sem kellett hozzá, hogy az olvasóközönség kézbe vehesse Széchenyi István reagálását, *A kelet népe* című, könyv méretű röpiratát. A gróf ugyanis a *Pesti Hírlap* megjelenése és első sikerei hatására úgy érezhette, hogy a Kossuthtal szembeni, az első pozsonyi találkozásuk óta meglevő, nehezen megokolható ellenérzése végre kézzel fogható tartalmat kapott és igazolást nyert. *A kelet népével* elindította 1848-ig tartó szenvedélyes vitájukat, a magyar politikai gondolkodás történetének minden bizonnyal leghíresebb szellemi párbaját.

Széchenyi már az eleinte hetente kétszer megjelenő *Hírlap* 11. száma után belekezdett vitairatába, és szinte csillapíthatatlan szenvedéllyel írta azt, hiába próbálta meg lebeszélni erről az általa is respektált Deák Ferenc vagy a hozzá viszonylag közel álló Eötvös József. Széchenyi izgatottságát, belső feszültségeit a mű első címvariációi is tükrözték: *Anti Vezér Czikk, Lélek Harang, Fonák reform, A reform, ahogy én akartam és amivé lett.* A végső változat, *A kelet népe* a magyar nép eredetére, állítólag megőrzött ősi karakterjegyeire utal, s arra is, hogy ennek az Európában egyedinek számító nemzetnek a sorsába avatkozni csak különleges körültekintéssel szabad. Aki kellő hozzáértés és érzékenység nélkül teszi azt, pusztulásba döntheti azt.

A Széchenyi-Kossuth-vita többé-kevésbé a Wesselényitől való „elágazás” megismétlődésének vagy inkább folytatásának tekinthető. A középutat kereső gróf most Kossuth „izgatása”, veszélyes demokrata tendenciája által látta fenyegetve a polgári reformok jövőjét, amelyek végrehajtását ő a birodalomhoz

fűződő kapocs bolygatása nélkül, a kormánnyal együttműködve, az arisztokrácia vezetésével képzelt el. Az 1839-1840-es országgyűlés kompromisszumának légkörében, a kormányzati terrorizmus politikájának feladása után ráadásul még fel is erősödtek ilyetén illúziói. Szerinte a Kossuth-féle agitációnak ebben a helyzetben nincs létjogosultsága, mert a bécsi kormány a reformok útjára lépett; provokatív - az udvart, a nemességet és a nemzetiségeket egyaránt támadó - cikkei a nemzet haladását, sőt létét veszélyeztetik.

Kossuth éles hangú társadalombírálatai az egyre kevésbé ellenőrizhető társadalmi változások képét is lelki szemei elé vetítették, amelyek törvényszerűen erőszakos társadalmi konfliktushoz vezetnek: sorai mögött ott húzódik a forradalom „veres fonala". Elismerve Kossuth szándékának tisztaságát, sőt elveik és céljaik alapvető azonosságát is, modorát és taktikáját hibáztatta, amely „sírba dönti a magyart": a kiváltságosokat elriasztja a reform támogatásától, az ellenzéket megosztja, a népet lázadásra ingerli, végül az abszolutizmus visszatéréséhez vezet majd. (Egyes 19. század végi, 20. századi konzervatív politikai gondolkodók, akik megpróbálták saját előfutárukként értelmezni Széchenyit, az 1848-1849-es szabadságharcban és polgárháborúban, illetve az azt követő diktatúrában az ő félelmeit látták valóra válva. Még ha az események ok-okozati összefüggéseinek vizsgálatától eltekintünk is, azt mindenképpen le kell szögezni: Széchenyi elsősorban egy szociális forradalomtól, tehát az alsó néposztályok lázadásától félt, ilyen irányba mutatott az a „veres fonal", amelyet felfedezni vélt Kossuthnál - ez pedig nem következett be, éppen a reformok sikeres megelőző hatásának köszönhetően.)

A kelet népe nem tekinthető az 1830-as évek elején megjelent trilógia *(Hitel, Világ, Stádium)* folytatásának. A vitairat nem a polgári átalakulás programját fejlesztette tovább, hanem éppenséggel az átalakulás lehetséges veszélyeire hívta fel a figyelmet, amennyiben azok túllépik a Széchenyi által helyesnek gondolt mértéket és tempót. A polémia hevessége, olykor

durvasága gyakran elhomályosította az utókor szemében azt a fontos tényt, hogy a fő frontvonal mégsem kettejük között húzódott a reformkorban, hanem a társadalmi-gazdasági rendszer változatlan fenntartásához ragaszkodó konzervatívok (akik többnyire a birodalmi központosítással kísérletező uralkodói abszolutizmus szövetségesei is voltak), illetve a tőkés gazdaság, valamint a polgári társadalmi és politikai berendezés megteremtését szorgalmazó liberálisok között. Ők mindketten a liberalizmus eszméinek alapján képzelték el Magyarország átalakulását, csak más-más ütemben, eszközökkel és mélységben. Széchenyi nem a reformok, a haladás ellen szállt sorompóba, csak a maga elitista liberalizmusával céljait lassúbb, sokkal szűkebb kör aktív részvételével zajló, a nemesi-birtokosi érdekeket messzemenően kímélő reformokkal vélte biztonságosan elérhetőnek, szemben Kossuth szélesebb rétegekkel számoló, a demokrácia felé is nyitott liberalizmusával. *A kelet népe* az 1840-es évtized kezdetén az eleve sem homogén magyar liberalizmus irányzatokra válásának, elágazásának jelképévé vált.

A történelmi mítosz kettejük vitáját gyakran egyszerűsítette az „ész és szív" politikájának ütközésévé. Ezt a magyarázatot maga Széchenyi alapozta meg, amikor a szerkesztő szemére vetette, hogy a népszerűséget hajszolva írás közben kizárólag érzelmei vezérlik. Szembenállásukat valójában lényeges tartalmi különbségek motiválták, azon túl is, hogy - mint láttuk - más-más társadalmi bázist vettek számításba az átalakulás során. Kossuth nélkülözhetetlennek tartotta a polgári nemzetállam megteremtéséhez a birodalomhoz fűződő kapcsolat újrarendezését is (nem elszakítását), nemzetiségi politikája pedig osztozott a liberális nacionalizmus illúzióiban.

A kortársak úgy látták, hogy a reformmozgalom elindítója megváltoztatta elveit, s visszariadt a saját maga által kezdett út következetes végigjárásától. A megerősödött liberális ellenzék elutasította a magát a reformgondolat egyedüli atyjának tekintő gróf igényét, hogy tekintélyére, érdemeire hivatkozva ő

szabja meg a reformpolitika céljait, irányát, eszközeit, s ő ossza ki a szerepeket. Az új típusú nyilvánosság születésének pillanatában, a tömegpolitika hajnalán tökéletesen időszerűtlen és ezért eleve kudarcra ítélt volt ez a kísérlete, melyet a politika monopolizálására tett egy elitista felfogás jegyében. Érvelése a szélesebb közvélemény tekintetében egyébként nemcsak tartalmi okok miatt lehetett kevésbé eredményes, hanem a műfaj miatt is behozhatatlan hátrányba került: Kossuth frappáns cikkeinek hatásával aligha versenyezhetett egy több száz oldalas, nehézkes stílusú könyv.

A *Pesti Hírlap*, illetve *A kelet népe* körül kibontakozott vitában Széchenyi meglehetősen magára maradt, Kossuth helyett inkább magát szigetelte el. Amikor néhány hónap múlva elolvasta a lapszerkesztő válasziratát *[Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól)* maga is megérezte, hogy a közvéleményt nem ő fogja megnyerni: „Jól kimászott a csávából” - értékelte naplójában a *Feleleté*t. A mérvadó ellenzéki politikusok úgy gondolták, hogy Széchenyi fellépése indokolatlan, az ellenzékre nézve pedig káros volt, és „ijesztgetéseivel” előre igazolja a kormány esetleges elnyomó intézkedéseit. A vitában megszólalók közül többen rámutattak, hogy *A kelet népe* érveket ad a sajtószabadság ellenfeleinek, mások pedig a gróf szociális érzéketlenségét tették szóvá. (Amelyet például azzal az idézettel támaszthattak alá, miszerint a városi szegénység „kilenc tizede saját bűnös baromisága által süllyedt nyomorúságába”.) *A kelet népével* Széchenyi szinte egyik napról a másikra elvesztette népszerűségét. Ugyanaz a pesti ifjúság, amelyik az előző évben még azon törte a fejét, az ünneplés milyen formáival tudja fokozni a köztisztelet kifejezését, most nyilvánosan el akarta égetni könyvét, sőt vissza akarta venni tőle a korábban ajándékozott tisztelgő zászlót. (A méltatlan lépésektől éppen Kossuth tartotta vissza őket, aki idegekkel is jobban bírta a párviadalt: hangsúlyozottan nagyvonalú, sportszerű gesztusaival, a gróf múltbeli érdemei iránti változatlan tiszteletének ismét-

lődő kifejezésével egyenesen tovább fokozta Széchenyi indulatait, aki viszont egyre inkább démonizálta ellenfelét.)

Kossuth elleni fellépésének kedvezőtlen fogadtatása, a közvélemény többségének elutasítása azonban nem ingatta meg meggyőződésében. Egy évvel *A kelet népe* megírása után újabb Kossuth-ellenes vitairat megírásába kezdett. A *Garat* című röpiratban ismét a *Pesti Hírlap* és Kossuth elveit bírálta nem csillapuló szenvedélyességgel. Fenntartotta azt a véleményét, hogy a Hírlap cikkei, illetve a vele egy úton járó ellenzéki politika nemcsak az általa kimunkált reformok végrehajtását teszik lehetetlenné, hanem egyenesen az országot sodorják veszélybe. Ismét megpróbálta bizonyítani, hogy a kormány politikája megváltozott Magyarországgal szemben, tehát az ellenzékiség nemcsak indokait vesztette, hanem egyenesen káros. Mondanivalójának lényege nemigen változott tehát *A kelet népéhez* képest; továbblépést az jelentett, hogy bírálatát most már nemcsak Kossuthra, hanem az ellenzék számos tekintélyes tagjára is vonatkoztatta. Nyilvánvalóan összefüggött ez azzal, hogy ezek a politikusok kettejük vitájában egyértelműen Kossuth álláspontjára helyezkedtek.

Széchenyi 1842 őszén a majdnem kész Garatot félretette, és lemondott arról, hogy a sok újat úgysem mondó vitairatot megjelentesse (az csak jóval halála után látott teljes egészében napvilágot). Két megfontolás indította erre. Egyrészt *A kelet népe*-vita kimeneteléből okulva, lemondott arról, hogy egy nehézkes, bonyolult könyvvel vegye fel a küzdelmet napi aktualitású hírlapi cikkek ellen. Ellenfele harcmodorához alkalmazkodva, 1842 decemberében szerződést kötött inkább Helmeczy Mihállyal, a *Jelenkor* szerkesztőjével, amelyben kötelezettséget vállalt arra, hogy a meglehetősen színtelen lapba rendszeresen írni fog. Ezzel a lépéssel kimondatlanul is elfogadta a modern tömegpolitizálás elvét, azt, hogy a közvélemény meggyőzése révén kell elképzeléseinek többséget szereznie, nem pedig az intellektuális fölényre hivatkozó tekintélyelv. nevében tartani igényt az irányításra. A következő években így a sajtó - illetve

az ekkoriban már vezérvármegyének tekintett Pest gyűlésterme - lett az éveken át változó intenzitással folyó, olykor személyeskedéssel tarkított Széchenyi-Kossuth-vita terepe.

A *Garat* félretételében az is szerepet játszott, hogy a gróf ezekben a hónapokban már egy más típusú, az ellenzéki politizálás egyetlen területére: a nemzeti-nemzetiségi kérdés kezelésére koncentráló támadásra készült. Az ellenzéki főerők ellen magányosan folytatott háború újabb ütközetére a Magyar Tudós Társaság 1842-es nagygyűlése kínált alkalmat. Ezt az elnök, Teleki József gróf távolléte miatt másodelnöki minőségében Széchenyi nyitotta meg november 27-én Pest vármegye közgyűlési termében. (Az Akadémia csak az alapító halála utáni évtizedben tudott székházat építeni.) Széchenyi több mint kétórás, természetesen előre megírt megnyitó beszéde tulajdonképpen nem az akadémia tagjaihoz szólt; a politikai üzenet címzettje tágabb értelemben a közvélemény, szűkebben - nevek említése nélkül - a liberális reformellenzék vezetői, azaz Kossuth és elvbarátai voltak.

Az akadémiai beszédben Széchenyi túlzó nacionalista, magyarosító törekvésekkel vádolta az ellenzéket, s drámai szavakkal ecsetelte azt a veszélyt, amely az ezek által kiváltott ellenhatás révén fenyegeti a szláv és germán népek között magányosan álló magyarságot Ne akarjuk a magyar nyelv használatát a központi közigazgatás és törvényhozás körén túlra terjeszteni; az egyesületi, egyházi vagy társas élet területén semmiképpen nem szabad ráerőltetni a nem magyar nemzetiségekre - figyelmeztette a politikai elitet. Lélekben maga is megértőnek mutatkozott azzal a buzgósággal, amely a nemzeti ébredés korában nemcsak ápolni, fejleszteni, a modernizáció által támasztott kihívásokra alkalmassá akarta tenni az anyanyelvet, hanem a védekező helyzetből mindjárt expanzióba is fogott - ám racionális megfontolásokból mégis önmérsékletre intett. A magyar nemzet sokáig aludt - fejtegette -, ébredése után viszont túlzott hevességgel kívánt erősödni, terjeszkedni, hogy biztosítsa magát a német és szláv tengerben való feloldó-

dás ellen. Széchenyi tehát nem általában a magyarosítás, a magyar etnikai-nyelvi határok kiterjesztése ellen emelt szót, hanem csak annak módját, az ellenzék állítólagos türelmetlenségét, erőszakosságát kárhoztatta.

Szintén a túlfűtött nacionalista illúziókat akarta hűteni azzal is, amikor arra figyelmeztetett, hogy a magyar nyelv megtanulását, sőt a nyelvcserét sem szabad a magyarrá válással azonosítani. (A modern társadalomtudományi kutatások ebben igazolják Széchenyit, amikor rámutatnak, hogy a nemzeti-etnikai identitásváltás, azaz a teljes asszimiláció általában két-három generáció alatt megy végbe.) Széchenyi szerint valódi vonzerőt, „olvasztói felsőbbséget" a magyarosodáshoz a civilizáció magasabb foka jelenthet, s ő éppen ezért, a magyarság kulturális fölényének csekély volta vagy hiánya miatt nem osztotta az ellenzék optimizmusát a magyarosodás kilátásait illetően.

Az ellenzék persze nevek említése nélkül is értette, hogy az alelnök kinek címezte szemrehányásait, feddését az akadémiai pulpitusról. A *Pesti Hírlap* hasábjain Pulszky Ferenc és Wesselényi Miklós reagált a beszédre. Mindketten elfogultsággal vádolták Széchenyit, amiért csak a magyar nemzeti törekvésekben látja a születő, illetve kiéleződő nemzetiségi konfliktusok okát, tudomást sem véve a pánszláv és illír (azaz horvát) mozgalmakról. (Annyiban persze igazuk volt, hogy a nemzeti-etnikai konfliktusok felelősségét nem lehet egyik vagy másik félre hárítani: a nemzeti ébredés korában a versengő nacionalizmusok közötti összeütközések szinte előre programozottnak tekinthetők. Ugyanakkor kimondva-kimondatlanul ők is csak az egyik - természetesen a nem magyar - felet tekintették támadónak.)

Noha az akadémiai beszéd ismét indulatos vitát provokált, meg kell állapítanunk, hogy a nemzeti-nemzetiségi kérdésben Széchenyi és az ellenzék nem állt alapvetően más alapokon. Mindkét fél a magyar nyelv megerősítésében látta a nemzetiségi kérdés megoldását, csak Széchenyi a lassúbb, Kossuthék a gyorsabb magyarosodás hívei voltak. Széchenyi - ismét csak

elitista szemléletéből eredően - a kulturális fölény révén remélte az asszimilációt, az ellenzék viszont a politikai jogok kiterjesztésétől, az állampolgári jogok egyenlősítésétől várta a gyors és tömeges magyarosodást, hangsúlyozottan önkéntes alapon, kényszerítés nélkül.

Az akadémiai beszéddel Széchenyi végérvényesen elkülönítette magát az ellenzéktől, azaz a liberalizmus arisztokratikus-elitista, illetve demokratikus irányzata elvált egymástól. Fő törekvése a következő években arra irányult, hogy a politikai erőtér centrumában saját bázist alakítson ki. Ennek érdekében fenntartotta kapcsolatait az egyre inkább Kossuth nevével azonosított, fokozatosan pártszerű keretekbe szerveződő ellenzék mérsékelteivel, akiket leválaszthatónak gondolt a „demagóg firkász" táboráról. Különösen fontosnak tartotta volna Deák Ferenc és Batthyány Lajos gróf, az 1839-1840-es országgyűlésen megjelent főrendi ellenzék vezetőjének megnyerését. Hiába próbálta azonban Batthyányi meggyőzéssel, sőt „megvesztegetéssel" is [különböző hivatalok kilátásba helyezése, birtokperemek kedvező eldöntése) elvonni az ellenzéktől [utóbbi kísérleteiben persze a kormányzat segítségére számított - hiába). 1843 tavaszán be kellett látnia, hogy a nagy tekintéllyel rendelkező mágnás mindenestül Kossuth és társai „karjaiba vetette magát". Nem járt több sikerrel Deáknál sem. Noha a gróf tulajdonképpen mélységesen lenézte a parlagias vidéki nemességet, amely az ország vezetésére hivatottnak hitte magát, számolnia kellett a „vármegyei vox populival". A reformkori tekintélye csúcsán álló Deák testesítette meg előtte a lehetőséget arra, hogy a megyék hangadó liberális birtokos nemességét az ő koncepciója mögé sorakoztassa fel, és eltántorítsa az „ujjhúzó" ellenzékiségtől. A zalai politikus realitásérzéke, az 1839-1840-es országgyűlésen megmutatkozott kompromiszszumteremtő képessége miatt szemelte ki őt maga mellé egy középpárt vezetőjének már 1840-ben. Akkor is igyekezett megőrizni vele a bizalmas baráti közelséget, amikor az ellenzék ellen a leghevesebb támadásokat intézte. Deák azonban csak a

gróf *szándékainak* tisztaságát ismerte el; tetteit, azaz az ellenzék, illetve Kossuth ellen viselt háborúját indokolatlannak és súlyosan károsnak tartotta. Széchenyi négyszemközti győzködésére hallgatással vagy kitérően reagált, így beszélgetőpartnere gyakran érezte kiismerhetetlennek. Deák „utilizálásának" illúziójával végérvényesen az akadémiai beszéd után kellett szakítania, amikor az nyilvánvalóvá tette, nem akar vele politikai közösséget vállalni. Szűnni nem akaró, szinte rögeszmés, olykor durván személyeskedő támadásai Kossuth ellen fokozatosan azokat a mérsékelt liberálisokat is elidegenítették tőle, akik pedig még *A kelet népe* megjelenése után is inkább hozzá húztak, mert osztották félelmeit a „csőcselék kedvét kereső" Kossuthtal szemben. (1843-ban a *Jelenkorba* szánt *Wesselényi és Kossuth* című cikkét még a cenzor sem akarta átengedni annak durva hangneme miatt!)

Széchenyi saját mozgásterét látta növekedni azáltal, hogy a másik oldalon megjelent egy olyan csoportosulás, amellyel nem volt eleve lehetetlen minden együttműködés. A reformellenzék megerősödésének reakciójaként ugyanis a konzervatív politika is új tartalmakat kapott. Az aulikus ókonzervatívok helyét 1840 után egyre inkább egy új, főleg fiatal arisztokratákból álló csoport foglalta el a politikai küzdőtéren. A Dessewffy Aurél gróf vezette „fontolva haladók" elismerték, hogy a feudalizmus válsága elkerülhetetlenné tesz bizonyos reformokat. A *Világ*, később a *Budapesti Híradó* című lapjukban kifejtett programjuk szerint az ország érdekeit az egységes birodalmon belül kell érvényesíteni, nem a Béccsel való szembenállás útján. A birtokosok számára birodalmi piacot biztosító vámuniót támogatták, az ellenzék által követelt, ipartámogató védvámok helyett. Megyei önkormányzat helyett központosított igazgatást szorgalmaztak, a politikai jogok kiterjesztését a vagyonos rétegekre akarták korlátozni, a közteherviselésért cserébe az adóval arányos beleszólást kértek a helyhatósági igazgatásba. A polgári átalakulás feltartóztathatatlan folyamatát kézben tartva akarták az arisztokrácia pozícióit átmenteni. Programju-

kat kormányra kerülve akarták megvalósítani. Ennek támogatására, a polgári parlamentarizmus elvét akaratlanul is elfogadva, 1846-ban ők alapították meg az első magyar politikai pártot.

Főleg az ő köreikből érkező biztatások indították arra a függetlenségét oly sokra tartó grófot, hogy 1842-1843 folyamán közvetlen kapcsolatokat keressen a kormánnyal. Részint azért, hogy saját maga számára is bizonyítékokat szerezzen a birodalmi központ feltételezett reformhajlandóságáról, részint azért, hogy megtudja, hogyan viszonyulnak hozzá. A főhercegekkel, miniszterekkel, illetve József nádorral folytatott eszmecserék után a vezetés jóakaratáról ugyan többé-kevésbé még mindig meg volt győződve, de konstatálnia kellett, hogy annak semmilyen jövőképe nincsen. Az akadémiai beszéd utáni elszigeteltségben, kételyei ellenére egyértelműen felajánlkozott Metternichnek a kormánytól várt reformpolitika szolgálatára. A kancellár azonban nem hitt a függetlenségét annyit hangoztató, általa sokáig egyszerű különcnek tartott arisztokrata fordulatának őszinteségében, és nem sokra tartotta politikai használhatóságát sem. Széchenyit nem józanította ki még az őt tévútról visszafordult, vezeklő bűnösnek tekintő, diadalmas kioktató hangú levél sem, amely csak abban az esetben kínált neki szerepet, ha megtanul feltétel és fenntartások nélkül engedelmeskedni; különben „maradjon az ellenzék soraiban, ahol kevesebbet árt, mintha kormányzati hatáskörbe akarna avatkozni”. A hűvös fogadtatás ellenére sem látta be szándékának abszurd voltát: hogy egy konzervatív-abszolutista konnánnyal akart annak létalapját megtámadó reformok keresztülvitelére szövetkezni. A *Jelenkor*ban kifejtett publicisztikai munkásságának egyik alapvonulata is az maradt - Kossuth lehetetlenné tétele mellett -, hogy meggyőzze a kormányt: Magyarország modernizáció általi megerősítése alapvető érdeke a birodalomnak is, hiszen ezáltal lényegesen megnövekedne a súlya az európai hatalmi rendszerben. Ezzel egyidejűleg igyekezett meggyőzni a közvéleményt is a kormány alkotmányos hajlamairól és jó szándékáról - mindkét törekvésében lényegében sikertelenül fáradozva.

Pedig 1843-1844 során egy olyan területre összpontosította figyelmét, amelyen minden józan számítás szerint eredményt kellett volna hoznia közvetítő igyekezetének: az adóügyre. A közteherviselés bevezetése az anyagi modernizáció és a polgári átalakulás kulcskérdésének számított - a liberalizmus minden árnyalatának programjában szerepelt ugyanakkor a kormány fiskális érdekei is sürgették a nemesi adómentesség felszámolását. Az évtized középső harmadában ez az elkerülhetetlen reform a leghevesebb küzdelmeket kiváltó vitakérdéssé vált a politika minden színterén. Az ellenzék indítványa, hogy a megyei igazgatás költségeire szedett háziadóhoz a nemesek is járuljanak hozzá, felkorbácsolta a szenvedélyeket; a javaslat azonban az 1843-1844-es országgyűlésen nem tudott többséget szerezni. (Széchenyi - nyakatekert érveléssel - ennek az ódiumát is Kossuthra hárította, mivel az túl hevesen agitált mellette.)

A gróf a *Jelenkor* hasábjain 1843-ban hosszú cikksorozatban fejtette ki nézeteit, illetve tett közzé egy minden érintett által elfogadhatónak gondolt tervet. A következő évben *Adó és két garas* címmel könyv alakban is megjelent tanulmányok egy része a közteherviselés bevezetésének elkerülhetetlenségét igyekezett bizonyítani etikai és gazdasági érvekkel alátámasztva. Az elvi fejtegetéseken túllépve a gróf egy adózási javaslatot is közreadott. Alapgondolata az volt hogy „mindenki fizessen két garas évenkénti telekdíjt minden holdjátul”, meghatározott ideig. A birtokosok és jobbágyok által egyformán fizetett földadódóból összegyűlő pénzalapról az Országgyűlés rendelkezne, s a tőkét egy országos pénztár kezelné. Erre a közjövedelemre alapozva nagy, egyszeri tőkeinjekcióhoz (százmilliós külföldi államkölcsönhöz) lehetne juttatni a magyar gazdaságot. Az összeget elsősorban a mezőgazdaság, azon belül is főleg a nemesi birtok felvirágoztatására szánta volna.

A „kétgarasos” tervet széles körben kedvezően fogadták; bizonyos módosítások fejében Kossuth is támogatásáról biztosította. Az 1843-1844-es országgyűlésen ennek eredményeként Széchenyi politikai magánya enyhült, s ő nagy aktivitással

vetette bele magát újra a szervező-meggyőző munkába (mint a harmincas években gyakorlati vállalkozásai érdekében). „Meglátogatott minden követet, azt mondják, egyetlen személyt sem hagyva ki, sűrűn felkereste a promenádot (a követek rendes pihenőhelyét), ahol azelőtt sohasem látták - ott sétált a liberális követekkel karöltve, csevegett velük, hízelgett, legyezgette a hiúságukat, és így sikerült visszanyerni népszerűségét" - írta -, J. A. Blackwell, a bécsi brit követ magyarországi megbízottja. Taktikus agitációjának is köszönhetően, az eredmény már kézzelfogható közelségbe került, amikor a felsőtábla is elfogadta a közös teherviselés elvét. A következő hetekben azonban az országos pénztárban összegyűjtendő összeg nagysága, illetve a felhasználás ellenőrzésének módja feletti vitában megfeneklett a negyvenes évek legjelentősebb Széchenyi-kezdeményezése. (Mivel a felsőtábla által töredékére lealkudott összeg csak lejáratta volna a kezdeményezést, ezért támogatói inkább félretették a tervet)

A telekdíjterv kudarca egyben Széchenyi és Kossuth, illetve az ellenzék közötti átmeneti együttműködés végét is jelentette. Utóbbi a következő években határozott szervezeti kereteket kapott, azaz formálisan is párttá szerveződött, Széchenyi pedig kormányhivatal vállalásával adott kézzel fogható tartalmat bécsi felajánlkozásának.

A liberális ellenzék vezetői sokáig tudatosan kerülték határozott program közzétételét: ez a különböző reformhajlandóságú elemek lemorzsolódásához vezetett volna. A Konzervatív Párt megalakulása, programjának közzététele azonban elodázhatatlanná tette a reformerek hasonló válaszlépéseit. A pártalapítás 1847 júniusában Pesten történt meg, s az Ellenzéki Párt elnöke Batthyány Lajos gróf lett. Az *Ellenzéki Nyilatkozat* néven közzétett, Kossuth tervezete nyomán Deák Ferenc által fogalmazott program a parlamentnek felelős kormányt, sajtószabadságot, az egyesülési és gyülekezési jog garantálását, Magyarország és Erdély unióját követelte. A társadalmi reform legfontosabb feladatainak a közteherviselés bevezetését (a költ-

ségvetés parlamenti jóváhagyásának kötelezettségével), a törvényhozási és helyhatósági választások népképviseleti alapra helyezését, a törvény előtti egyenlőség kimondását, az úrbéri viszonyoknak állami közreműködéssel történő kötelező megszüntetését és az ősiség eltörlését tartotta. A magyar alkotmányosság garantálására az örökös tartományok alkotmányos kormányzását szorgalmazta. A pártalapítással tehát kialakult a klasszikus polgári politikai struktúra, pólusain a konzervatív és liberális párttal.

Az 1843-1844-es országgyűlés után a kormány is változtatott addigi politikáján. A magyarországi kormányhatóságok élére újkonzervatív politikusokat nevezett ki; a kulcspozíciónak számító kancellári tisztet vezérük, Apponyi György gróf kapta. Az aktív kormánypolitika leglátványosabb jele az ún. adminisztrátori rendszer bevezetése volt. A megyékbe a tisztségüket gyakran csak főúri passziónak tekintő, vagy más kormányhivataluk miatt Bécsben vagy Budán élő főispánok helyett főispáni helytartókat, „adminisztrátorokat” neveztek ki. Ezek a viszonylag magas fizetést kapó tisztviselők aztán kíméletlenül felléptek az ellenzékkel szemben, megnyirbálva egyúttal a rendi intézmények hagyományos autonómiáját is. Az adminisztrátori sérelem szolgáltatta a következő évek fő gyúanyagát - beleértve az 1847-ben összeült utolsó rendi országgyűlés első hónapjait is.

Az új, offenzív politikai irányvonal egyik „melléktermé ke” volt a Helytartótanács keretében létrehozott Közlekedési Bizottság. Ennek vezetésére Széchenyit kérte fel a vele szívélyes magánviszonyban álló Apponyi gróf. Széchenyi, aki modernizációs elképzeléseiben döntő fontosságot tulajdonított az infrastruktúra kiépítésének, elfogadta a felkérést. 1845 augusztusában azon feltétel mellett foglalta el hivatalát, hogy politikai függetlenségét megőrizheti, még a kormánnyal szemben is. Első feladatául a Tisza-szabályozás megindítását tűzte ki. A hatalmas volumenű természetátalakító munkától a kétségtelen anyagi haszon - termőterületek meghódítása - mellett

politikai hasznot is remélt: a hagyományosan ellenzéki keletmagyarországi nemesség megnyerését. 1848-ig a tényleges munkálatok még éppen csak megkezdődtek (az ünnepélyes első kapavágást maga Széchenyi tette meg Tiszadobnál). Az újdonsült helytartótanácsos energiáit egyelőre az érdekelt földbirtokosokból álló, a szabályozást végrehajtó társulatok szervezése, illetve a pénzszerzés kötötte le. A szép ígéretek mellé ugyanis hivatalához a kormánytól pénzt alig kapott, azt is lemondásával való fenyegetőzéssel csikarta ki...

Közel hároméves hivatalviselésének megkoronázása volt az az átfogó közlekedésfejlesztési koncepció, amelyet legközelebbi munkatársai készítettek az ő utasításai alapján. A *Javaslat a magyar közlekedésügy fejlesztéséről* már az utolsó rendi országgyűlés alatt, 1848. február 1-jén jelent meg Pozsonyban Széchenyi neve alatt. Az országgyűlés követeinek szétosztott *Javaslat* egyértelműen a vasúti hálózat kiépítését tekintette a közlekedési modernizáció - s közvetve az iparosodás és a piacosodás kulcskérdésének. A törvényjavaslat alapjának szánt röpirat már rögzítette is a kiépítendő hálózat Budapestről kiinduló négy fővonalának, és az azokat hálószerűen összekötő mellékvonalainak irányát. A csatornáknak, folyóknak és a szintén kiépítendő közutaknak csak helyi, illetve regionális szerepet szánt azokon a vidékeken, ahol a vasútépítés műszakilag lehetetlen, vagy túl költséges lenne. A modern infrastruktúra kiépítését és működtetését állami feladatnak tekintette; az ország, illetve a birodalom pénzügyi helyzetének ismeretében azt természetesen állami hitelfelvétellel kívánta finanszírozni. A *Javaslatot* a vele csaknem egyszerre útjára induló európai forradalmi hullám csaknem teljesen elsodorta. Mégsem teljesen: a modern Magyarország „alapító okiratában”, az áprilisi törvényekben a XXX. tc. lényegében ennek alapján készült (a gróf felkérésére Szalay László fogalmazta).

Széchenyi nem tekintette önmaga megnyugtatására szánt üres szólamnak azt a feltételét, hogy politikai függetlenségét kormányhivatalában is megőrizheti. Szándékának őszintesé-

gét és komolyságát hangsúlyozta azzal a gesztussal is, hogy helytartótanácsosként nem fogadott el fizetést, csak a hivatali ténykedésével (pl. utazásaival) kapcsolatos költségek megtérítésére tartott igényt. Bár e nagyúri gesztus ellenére hivatalát a lehető legkomolyabban vette, maradt ideje és energiája a politikai tevékenységre is. Rendszeresen hallatta hangját az aktuális kérdésekben. A sokat mondó *A pisztoly idő előtti elsütése* címmel írt cikket, amellyel durván nekirontott az önkéntes adózást vállaló tolnai ellenzéki vezetőnek, Bezerédj Istvánnak, illetve a példáját követőknek. Mélységesen elhibázottnak tartotta a Védegyletet, mivel abban az ujjhúzó politika, a Habsburg-birodalom felbomlasztására irányuló ellenzéki szándék megtestesülését látta. Elszántan ellenszegült a Kossuth által felkarolt vukovár-fiumei vasútvonal tervének (akadémiai beszéde szellemének némileg ellentmondva azzal a szűkkeblű és rövidlátó nacionalista érvvel, hogy annak hasznát elsősorban a horvátok élveznék). Ugyanakkor nem csatlakozott az őt kormányhivatalhoz juttató, s ezzel mintegy maguk közé fogadó, 1846-ban párttá alakuló újkonzervatívokhoz sem. Továbbra sem adta fel egy középpárt létrehozásának álmát, sőt ehhez új hírlapot is akart alapítani. A szerkesztőnek kiszemelt, Wesselényi köréből érkező Kemény Zsigmond báró azonban kitért a megtiszteltetés elől (inkább a liberális ellenzék ún. centralista csoportosulását választotta). Találkozásaik azonban maradandó benyomást tettek a kitűnő erdélyi íróra: 1849 után a „legnagyobb magyarról” írt élet- és jellemrajza máig terjedő hatással alakította az utókor Széchenyi-képét.

Széchenyi függetlenségőrzése dokumentumának is felfoghatjuk utolsó nagy reformkori politikai röpiratát. A *Politikai programm-töredékek* a pártalakulások időszakában, éppen a *Konzervatív Program* és az *Ellenzéki Nyilatkozat* között 1847 februárjában jelent meg. A mű alapvető hasonlóságot mutat a pártprogramokkal, amennyiben a magányos politikus is meghatározta önmaga politikai helyét, aktuális céljait. Ugyanakkor azok tömör, tézisszerű nyilatkozataival szemben ő - a tőle

megszokott módon - hosszan, olykor elkalandozva fejtegette nézeteit. A *Programm-töredékek* nemcsak hasonlóan személyes hangja miatt hozható kapcsolatba, párhuzamba *A kelet népével*, hanem azért is, mert míg az megnyitotta a hétéves vitát Kossuth és az ellenzék ellen, újabb vitairatát összegzésnek szánta. Rendszerezte nézeteit ellenzékiségről és kormányról, annak múltbéli és jelenbeli szerepéről, Ausztria és Magyarország viszonyáról. Szinte refrénszerűen ismételte meg újra, hogy az ellenzéki politizálás időszerűtlen, sőt önveszélyes, mert a kormányzat a nemzet javára megváltozott, s mert Magyarország és Ausztria viszonyának kiélezése végveszélybe sodorja az országot. A fő célpont természetesen ismét Kossuth volt: szenvedélyes hangú vádiratában ellenfele szemére vetette, hogy a kötelező örökváltság és a teljes köztehervisélés ügyeinek összekapcsolásával összekuszálja a társadalom és a politika érdekviszonyait, amiből csakis forradalom és végromlás következhet. A „zugprókátor”, a „népizgató”, „a revolúció hőse”, azaz Kossuth a magyar politikai élet démoni alakjaként forradalom felé viszi az országot.

Széchenyi a pártszerveződésben nemigen találta meg a maga helyét. Szerette volna elkerülni, hogy a közéletben csak konzervatív kormánypártiság és reformer ellenzékiség kettőse között lehessen választani. Egy olyan középerőt szeretett volna maga köré gyűjteni, amely nem utasítja el a kormány támogatását, amennyiben az valóban reformkezdeményezésekkel áll elő. S bár a *Programm-töredékekben* éppen a pártoktól való függetlenség jegyében határozta meg saját politikai helyét, valójában - az elmúlt évek tendenciájának logikus következményeként - személyes helye közelebb került az újkonzervatívokhoz.

Széchenyi politikai elmagányosodásának mélységét mutatja, hogy a röpirat körül már számottevő vita sem alakult ki. Alapvetően mindkét tábor elutasítással fogadta: a konzervatívok visszautasították a nekik címzett kritikát, s nem méltányolták Széchenyi nekik tett finom gesztusait, az ellenzéki párt

pedig nem talált benne semmit, amit közös platformnak tekinthetett volna. Az egyre élesebben megosztott politikai erőtérben magát a pártok fölé helyezve csakis légüres térbe kerülhetett. Maga is érezte, ugyanakkor vállalta is ennek veszélyét. Erre utal a befejezésben egy „derék honi hölgy” figyelmeztetése: „sem oda fent, sem ide lent nem fognak Önnek hinni!”

Itt, a „boldog békeidők” vége felé szakítsuk meg egy kitérő erejéig a nyilvános pálya követését. Az ideológus-közíró, valamint a közéleti személyiség tevékenységének ismertetése mellett legalább egy vázlatos portré erejéig próbáljuk meg felidézni hősünk magánemberi alakját, sőt testi valóját is.

Széchenyi alakját, arcát, öltözetét számos ábrázolás örökítette meg az utókor számára, képben és szóban egyaránt. A képek megőrizték a fiatal katonatisztet, a tekintélye és alkotóereje csúcsán álló férfit éppúgy, mint a döblingi remetét. Az ábrázolások többnyire a tekintélyelvű társadalom elvárásaival összhangban jelenítik meg a nagy vagyonú, tiszteletre méltó nevet viselő arisztokratát: díszmagyarban, karddal, kitüntetésekkel, az örökkévalóságnak szánt pózban. Fennmaradtak azonban olyan rajzok, karikatúrák és vízfestmények is, amelyeket ehhez a méltóságteljes képhez képest disszonánsaknak tűnnek: egy feltűnő színű, mintájú vagy formájú ruhadarab, vagy a modern utcai ruha és a lovaglás együtt valami bizarrságot kölcsönöz némely ábrázolásának. Pedig a leírások szerint inkább ilyen jellegű ruházatban lehetett látni: jobbára elegáns nyugati ruhát viselt, cilinderrel vagy széles karimájú kalappal, sétapálcával vagy esernyővel. Az öltözékével a nyugat-európai - mindenekelőtt az angol - arisztokrácia szellemi világához való tartozását hangsúlyozta, miként más szokásaiban (szivarozás, sportrajongás) is. Ugyanakkor a romantika egyéniség- és eredetiségkultusza is tetten érhető öltözködésének extravagáns vonásaiban, amelyekkel a szabályok felett állását is hangsúlyozta. Gyakran hordott a korabeli illemszabályok szerint nem összeillő darabokat: magyar díszruhához európai szabású nadrágot, kardhoz esernyőt. A pesti utcákon feltűnést keltettek ruháinak

túlságosan élénk színei is: sárga galléros zöld kabátja, pepita öltönyei, hatalmas kalapjai, magas szárú lakkcsizmája. Az öltözetnek szimbolikus jelentőséget tulajdonított, s tudatosan élt is vele, mint hatáskeltő eszközzel: a „kétgarasos” tervéről (azaz a köztehervisélés korlátozott bevezetéséről) döntő országgyűlési ülésre például legdrágább magyar díszruháját öltötte fel, s kitűzte a francia háborúkban szerzett kitüntetéseit is. (Mint a *Szigeti veszedelem* Zrínyije, aki a kirohanáshoz öltözött díszbe.)

A javakorabeli férfit szavakkal Kemény Zsigmond örökítette meg legérzékletesebben. „Széchenyi erős, de nem athletai, magas, de nem túlemelt alakú férfiú volt, a legarányosabb növéssel, hajlékony tagokkal, jól formált mellel, edzett karral és közép nagyságú napsütött kezekkel. Orcája miatt, mely széles és eléggé telt vala, inkább látszék testesnek, mint szikárnak; bár valósággal, ha nem is sovány, de kövérségre legkevésbé sem volt hajló. Arcbőre sötétsárga, rézvörös színezettel. Homloka széles, magas, gondolkodó és redőkbe vont; felső része ... oly domború, oly teljes és széles átmérőjű, minő igen ritkán látható.” Hullámos, fekete haj keretezte az arcot (amely csak a döblingi években ritkult meg), bajusz, szakáll - de kiborotvált áll - volt jellemző tartozéka az arcképnek. Különösen feltűnőnek találta Kemény - de a gróf maga is - a „sűrű, nagy szálú, szögletes ívű és egymásba folyó két szemöldöt, mely annyira komor és annyira kivételes vala, hogy maga a gróf is élceket csinált reá, s népszerűsége egyik akadályának mondá”. Arckifejezésén - ha nem használta éppen igen élénk mimikáját - a „gunyor és a fásultság” hagyta rajta leginkább lenyomatát.

A harmincas-negyvenes években megjelenésének fontos eleme, aktivitásának jelképe volt az a nagy barna bőrtáska, amelyben egy csomó iratot cipelt magával állandóan. Feltűnő jelenségnek számított, valószínűleg maga is a polgári munkásság megjelenítésének szánta, hogy a táskát maga vitte (egy arisztokratának még egy jelentéktelen súlyú tárgyat is illett volna az inasával vitetni). Gyors mozgása, az utca egyik oldaláról a másikra való cikázása - ha olyan ismerőst látott, akivel szerte-

ágazó ügyei valamelyikében szólni akart - szintén az arisztokratikus viselkedés előírásainak semmibe vételét jelentették.

Ha az üres tekintélyőrzéssel nem törődött is, a valódi igényességre (a higiénia, a kulturált viselkedés és az öltözködés terén) nagy súlyt fektetett, nemcsak a maga, hanem a környezetében lévők esetében is. Viszolyogva örökítette meg naplójában a fiatal arisztokratákból álló vadásztársaságot, amely „átöltözködés nélkül, mocskos kézzel, vizes lábbal, kiizzadtan” ült asztalhoz. A vele munkatársi viszonyba került köznemesi származású filozófus és publicista Szontágh Gusztáv jegyezte fel, hogy ő, aki korábban nem sokat törődött a megjelenésével, „amint Széchenyivel érintkezésbe jöttem, azonnal fekete frakkot, fehér mellényeket készíttettem s fehér kesztyűket vásároltam, jól tudván, mikép a gróf minden népszerűsége mellett az aristocratiai szokásokat kedveli”.

Jellemző volt ez az igényesség a szűkebb és tágabb tárgyi környezetével szemben is. Gyakori utazásai során ugyan gond nélkül tette túl magát a megszokott kényelem hiányán - valószínűleg az intellektuális tevékenység: az ismeretszerzés vagy a szervezőmunka olyan mértékben lekötötte figyelmét, hogy szinte észre sem vette a mostoha körülményeket al-dunai vagy keleti útjain, illetve elviselésüket egyfajta sportteljesítménynek tekintette - ám otthonai berendezésére nagy gondot fordított. 1820 és 1848 között ideje zömét Pesten töltötte, rövidebb pozsonyi és nagycenki tartózkodásokkal, al-dunai utakkal tarkítva. Eleinte szállodában lakott, majd a belvárosi Brudern-házban bérelt lakást. (A mai Párizsi udvar helyén állt, s a reformkori Pest egyik legfeltűnőbb épülete volt az egész udvart befedő üvegtetőjével, a házon átvezető passzázs két oldalán sorakozó elegáns kis boltokkal.) Innen a Diana fürdő épületébe költözött át 1827-ben. A Duna-parti klasszicista palotasor részét alkotó ház a mai Belügyminisztérium helyén állt, tehát a Kereskedelmi Testület 1830-ban elkészült székházának (a későbbi Lloyd-palotának) a szomszédságában, amelynek első emeletét az általa alapított Kaszinó bérelte. Leghosszabb ideig - házas-

ságkötésétől kezdve Döblingbe szállításáig - a Rakpiac (ma Roosevelt tér) másik felén álló Ullmann-házban lakott (az Akadémia székházához közeli irodaház, az ún. Spenót-ház helyén), ahonnan állandóan szemmel kísérhette a Lánchíd építését. Széchenyi azonban nem egyszerűen „használta" a városi környezetet, kiválasztva a legszebb mikrotereket életkeretül: környezeti igényessége kifejezésre jutott abban az aktivitásban is, amellyel az épített környezet fejlesztésére törekedett. *Pesti por és sár* című - életében meg nem jelent - könyvében nemcsak a főváros urbanizációs hiányosságait és az ebből következő teendőket foglalta össze, hanem a főúri kastélyok és a nemesi kúriák lakáskultúrájának alacsony színvonalát is tollhegyre tűzte. (Leírásainak visszatérő fordulataiból következtethetünk a szagokkal szembeni különleges érzékenységére.) Környezeti igényesség terén igyekezett jó példával járni elöl: nagycenki kastélyába - ahol egyébként elég kevés időt töltött - egy vidéki angol lord otthonát plántálta át. Noha eleget tett a reprezentációs elvárásoknak is - a parkettát Bécsből, a bútorokat Angliából hozatta - a fényűzés helyett a modern komfortra és kényelemre fordított nagyobb gondot (pl. a „vízrejtek", azaz a WC beszerzésére, amelyet előbb szereltek fel Cenken, mint a bécsi Burgban). A döblingi lakhelyéről készült képek már inkább egy bogaras öregember lakóhelyét mutatják, ottani ruházatában pedig a törökös motívumok: hosszú orrú sárga cipő, fezszerű fejfedő, bő nadrág kerültek előtérbe.

A cenki kastély felújítása kapcsán meg kell említenünk Széchenyi egyik „polgárerényét", a takarékosságát is. Személyesen foglalkozott a szobafestés költségeivel, több helyről kért árajánlatot a szőnyegleszorító rézrudakra, intézkedett, hogy a szőnyegeket ne tegyék fel a „pökőládák" kihelyezése előtt. Ugyanakkor nem tért, nem térhetett ki a társadalmi rangja által megkövetelt reprezentációs kötelezettségek elől. (Ahogy Wesselényi fogalmazta: a „drága két betű" - a gr. és br. - zsarnokságától nem szabadulhatott.) A közlekedéssel, sporttal kapcsolatos kiadásoknál (istállóiban 10 kocsihoz és 30 hintóhoz való ló állt

a hátaslovakon kívül, hajókat, csónakokat pedig Angliából is hozatott a Fertő-tóra meg a Dunára) valószínűleg nem a reprezentációs kötelezettség volt a döntő, hanem a szenvedélyes érdeklődés. (A gyors autók, illetve a sport modern megszállottjainak előfutára volt ő e tekintetben.)

Családi életében a hagyományos patriarchális családmodell elemei és a modern szerelmi házasság jellemzői - bizonyos emancipációs jelenségekkel fűszerezve - egyaránt fellelhetők voltak. A hagyományos társadalomra jellemző népes főúri háztartásban 17 felnőttnek és 6 gyermeknek terítettek ebédhez a negyvenes években, ha mindenki otthon volt. Széchenyi az országos ügyekéhez hasonló energikussággal, igazi pátriárkaként viselte a hatalmas família gondját. Feleségét viszont egyenrangú szellemi társként kezelte, s egyes vállalkozásaiban nemcsak az oldalán reprezentált, hanem némi önálló szerephez is jutott (pl. az Újépület melletti sétatér létrehozása során). Nyakában a Crescence-től kapott érmet viselte, a következő felirattal: „Csak az önnemesítés és Magyarország jóléte legyen a cél, mely bennünket egyesít."

Nem a takarékosság, hanem inkább az önfegyelem és a munkás aktivitás adott bizonyos polgáriasult jelleget Széchenyi étkezési szokásainak. Egyik legközelebbi munkatársa, Kovács Lajos egyrészt a „mértékletes egyszerűség" kifejezéssel jellemezte hétköznapi táplálkozási szokásait, másrészt azzal, hogy „étkezése is csak a munkának folytatása volt, s úgy végezte, mint ki ebben rámért kötelességet teljesít s élvezetet nem talál". Evés közben is gyakran felugrott, s íróasztalához rohant feljegyezni valamit, vagy kivette zsebkönyvét. Itt jegyezzük meg, hogy naplójának állandó témája testi állapotának aprólékos megfigyelése, bajainak hipochondriába hajló részletességű rögzítése.

Kifejezetten modern polgári vonásokat mutat Széchenyi időhöz való viszonya, a magára parancsolt szigorú időfegyelem. A ráérős, időpazarló táblabírói mentalitással szemben a pihenést is az evéshez hasonlóan szükséges kötelezettségnek

tekintette. „A kötelesség, mit komornoka legpontosabban teljesített, a felköltés volt. Órája mindig másodpercre egyezett komornoka órájával, s minden nap fél négykor felköltette magát álmából s elhagyta ágyát”, akármilyen későn feküdt is le. Ugyanakkor - betegesen végletes kedélyhullámzásainak engedve - nappalait gyakran a hiperaktív tevékenység és a depresszív passzivitás váltakozása jellemezte.

Végezetül vizsgáljuk meg, hogyan alakult Széchenyi családi élete - lakása és asztala után pillantsunk bele a gróf zsebébe is.

Széchenyi apjától közel kilencvenezer holdas birtokolt örökölt. Ezzel, illetve az ebből származó - 1825-ben közismerten évi 60 ezer forintot kitevő jövedelmével - a mágnásosztály elitjébe tartozott, de biztosan nem a leggazdagabb egy-két tucatba. A fiatal gróf apja halálakor eleve százezer forint adóssággal terhelten vette át a birtokot, majd a még kezelhető mértékű adósságot 1834-re 230 ezerre növesztette. (Igaz, egyúttal 180 ezer forintnyi kintlévősége is volt!) Az 1820-as évek második felében saját gazdaságát tekintette modernizációs elképzelései kísérleti terepének - ám a különböző szempontok (így a gazdálkodás racionalizálása és a szociális érzékenység jobbágyaival szemben) összeegyeztethetetlennek bizonyultak. Erkölcsileg kényelmetlennek, ráadásul a vagyonhoz képest igen alacsonynak érezve a feudális földbirtokból eredő jövedelmet, szabadulni igyekezett a zavaros úrbéri viszonyokkal járó vesződségtől, 1833-től birtokai nagyobb részét eladta testvéreinek; a vételár egy részét életjáradék formájában kötötte ki, ami évi 30 ezer forint biztos jövedelmet jelentett neki.

Széchenyi már az 1820-as években megkezdte vagyonszerkezetének átalakítását, modernizálását. Nyugat-európai utazásain irigykedve fedezte fel, hogy a földbirtokhoz képest menynyivel jövedelmezőbbek és rugalmasabban kezelhetőek a tőkés vállalkozói (pénz)vagyonok. A harmincas évek elejétől életcéljává vált, hogy pályája végére vagyonának fele a gazdaság modern szektoraiban realizálódjon.

1850-ben leltárba vett vagyonában 373 ezer forintot kitevő értékpapírt találtak. Az összeg kétharmada az Első Duna Gőzhajózási Társaság részvényeiben feküdt, de 110 ezer forinttal volt érdekelt élete jelképértékű művének, a Lánchídnak a beruházásában is. Ehhez képest kisebb tételnek számított a József Hengermalom 29 ezres részvénypakettje, valamint érdekeltségei a körmöd kőedénygyárban, a kőszegi posztógyárban, a pesti cukorfinomítóban és a budai alagútépítő részvénytársaságban. Persze időközben megfordultak kezén más értékpapírok, így francia, angol és osztrák államkötvények is.

Széchenyi, aki Pest-Buda fővárossá válásának egyik legaktívabb előmozdítója volt, nem kis összeget fektetett itteni ingatlanokba. 1833-1845 között több házat és telket vásárolt (és eladott) Pesten és Budán, s a Lipótvárosban - a mai Szabadság tér déli oldalán - épített hatalmas bérház tulajdonosaként pesti háziúr is volt.

Széchenyi tehát - aki már programadó munkájában, a *Hitelben* kiállt azért, hogy a születés és rang presztízsét, valamint a hivalkodó reprezentációt mindenek fölé helyező rendi társadalomban értékként jelenjen meg a polgári társadalom, illetve a kapitalista gazdaság haszonelvűsége, haszonkeresése - magánemberként, „homo oeconomicusként” hitelesen ültette át a gyakorlatba elméleti programját.

Amilyen nehezen tudta kiválasztani a fiatal Széchenyi a sok vonzó életút-alternatíva közül azt, amelyikkel leginkább azonosulni tudna, épp olyan bonyolult feladat lett volna az 1847-ben 56 éves férfi számára önmaga meghatározása. Sikerre vitt számos országos jelentőségű gyakorlati kezdeményezést, egy szakminiszternek megfelelő rangban dolgozhatott fontos célok érdekében, biztosan tudhatta, hogy neve a magyar történelem részévé vált, harmonikus család vette körül, nagyjából elérte a vágyott anyagi függetlenséget és biztonságot - ugyanakkor az élete fő értelmének tartott közéleti tevékenysége lényegében hatástalanná vált, tekintélye, népszerűsége mélypontra jutott

(helytartótanácsosi kinevezése hírére például egy üzlet elé kitett portréját leköpték).

Ebben az ellentmondásos helyzetben érte őt 1847 ősze, amikor a politizáló közvélemény újabb, az utolsónak bizonyult rendi országgyűlésre készülődött. A hamarosan bekövetkezett forradalmakat persze senki nem sejtette előre, de a feszült közhangulat azt sugallta, hogy a diétának sorsdöntő fordulatot kell hoznia a polgári átalakulás ügyében. (Európa gazdaságát pénzügyi válság bénította, a kontinens jelentős részét - így Észak-Magyarországot is - éhínség sújtotta, Galíciában pedig a kormány jóváhagyásával parasztok vadásztak a lengyel függetlenségért felkelt nemesekre.)

A döntő ütközet előérzetében akart a lassan már veteránnak számító politikus is új terepen csatasorba állni. Hogy újra az események fősodrába kerüljön, és szemtől szembe vívja meg évek óta tartó párbajuk talán utolsó fordulóját Kossuth Lajossal (aki - ezt csaknem biztosra lehetett venni - Pest vármegyét fogja képviselni a diétán) - született főrend létére alsótáblai követté akarta választatni magát. Azonban még szűkebb pátriájában, Sopron megyében is szembesülnie kellett népszerűsége elmúltával (leszavazták); végül a néhány nagybirtokos markában tartott, csekély számú Moson megyei nemesség juttatta székhez a pozsonyi országháza alsótáblájának ülésteremben.

Az utolsó rendi országgyűlés feszült közhangulat közepette ült össze. A királyi előterjesztésekben az Apponyi György gróf kancellár vezette kormányzat maga is javasolt mérsékelt reformokat. Többnyire az előző országgyűlés törvényerőre nem emelkedett javaslatait hozták elő, természetesen más megoldást ajánlva, mint akkor az ellenzék. Előirányozta a városok képviseletének és belszerkezetének rendezését, az örökváltság megkönnyítését, a telekkönyvek behozatalát, a Magyarországot az örökös tartományoktól elválasztó vámvonal megszüntetését, büntetőtörvénykönyv megalkotását, a börtönviszonyok rendezését. József nádor fiának, Istvánnak egyhangú nádorrá választása után (korábban Széchenyi neve is felmerült lehetsé-

ges jelöltként) azonban az országgyűlés vitáinak középpontjába nem a társadalmi reform, hanem a politikai intézményrendszer került. Az ellenzék, a Pest vármegye követeként először diétaái szerepet kapott Kossuth irányításával az abszolutizmus rendszerének lebontását tűzte ki célul, felismerve, hogy a bomladozó feudális viszonyokat már úgyis csak az államhatalom ereje tartja össze.

Széchenyi diétai tevékenységének középpontjában Kossuth semlegesítése, illetve soha fel nem adott, de soha a megvalósulás közelébe sem került ábrándjának, egy középpártnak a létrehozása állt. Talán ezúttal jutott a legmesszebbre: már-már sikerrel kísérelte meg egy birtokos nemesi érdekek alapján szerveződő mérsékelt középpárt leválasztását a reformellenzéki egységről (ebben a Kossuth vezető szerepét saját ambícióik miatt sem jó szemmel néző tekintélyes birtokos nemesek, mint például a másik pesti követ, Szentkirályi Mór, illetve ifj. Pázmándy Dénes és Lónyay Menyhért és Gábor voltak a partnerei. Nagy, koncepcionális politikai kérdések és kicsinyes intrikák - a mozgalmas, ámde mégis otthonosan megszokott pozsonyi hétköznapoknak vetettek véget a Dél-, majd Nyugat-Európa nagyvárosaiból érkező forradalmak hírei.